

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 319-346, ELAZIĞ-2005

CAHİLİYE DÖNEMİNDE YESRİB'İN ETNİK YAPISI (İlk Çağlardan M. 600 Yılına Kadar)

*Ethnic Structure of Yathrib in the Period of Jahiliyya
(from ancient century to 600 years A.D)*

Yaşar ÇELİKKOL

*Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Arapça Çeviricisi. Fırat Ü. Fen-Ede. Fak. Sosyoloji
Blm. Elazığ, yasarcelikkol@mynet.com., ycelikkol@firat.edu.tr*

ÖZET

Yesrib'te yaşayan etnik grupların şehre yerleşme tarihleri bilinmemektedir. Şehirde yerleşmiş olan etnik gruplar, Araplar ve Yahudilerdir. Yahudiler, M.I. yüzyılda Yesrib'e geldiklerinde orada yaşayan Amâlîka Kabilesi üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Ancak M.III. yüzyılda Yemen'den Yesrib'e gelen Evs ve Hazrec Kabileleri, şehri ellerine geçirmişlerdir.

Şehirde yaşayan etnik gruplar, tarım, ticaret ve el sanatlarıyla geçimlerini sağlamışlardır. Etnik gruplar, sosyal ve kültürel yönden de kaynaşmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Cahiliye Dönemi, Yesrib, Yahudiler, Araplar, Evs, Hazrec.

ABSTRACT

Its have been not know dates inhabitued to urban of ethnic groups that lived in Yathrib. The ethnic groups which lived in urban are Arabian and Jews. Jews had domination on Amaliga tribal that lived there when their come to Yathrib in I th. century. However, Avs and Khazraj tribals which come to from Yemen to Yathrib in III th.century had domination to its city.

Ethnic groups which lived in urban have gains to its life with agriculture, commercial and various manuel arts. Ethnic groups have convergence social and cultural dimensions too.

Key Words: Period of jahiliyya, Yathrib, Jews, Avs, Khazraj.

I. GİRİŞ

Yesrib kelimesinin sözcük anlamı "kınamak, hataları yüzüne vurmak, kötülemek, fitne ve fesat çıkarmak olup Arapça "S.R.B."¹ kökünden türemiştir. Bu kelime, Kur'ân-ı Kerim'de münafıkları ve kalbinde hastalık bulunanları anlatırken kullanılmıştır.² Yesrib, ismini şehri planlı bir şekilde kuran Yesrib b. Kayın b. Âbil b. Avd b. İmlîk b. Lâvez'den almıştır.³ Zaman zaman Yesrib kelimesinden rahatsız olduğunu belirten Hz. Muhammed (S.A.V),⁴ Medine'ye hicret ettikten bir zaman sonra Yesrib kelimesinin kullanılmasını⁵ yasaklamıştır.

Yesrib, Kunât ile Cürf arasında, Uhud'un güneybatı yönünde,⁶ bugünkü şehrin kuzeyine düşen bir kasaba idi.⁷ Yesrib'te yerleşimin zamanı bilinmemekle beraber Yesrib isminin eski Main kitabelerinde geçmesi, şehirde eski çağlarda yaşayan etnik grupların varlığını belgelemektedir.⁸ Şehir, belki de Main devletinin sömürgesi idi.⁹ Önce Mainli etnik grupların, sonra Sebelilerin oraya yerleşmiş olmaları¹⁰ ilk çağlardan beri şehirde

¹Ebî Zekerriyya Muhyiddin b. Şeref en-Nedvî ed-Dımaşkî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât*, C.III, Beyrut,1966, s.326; İbn Manzûr, İmam Alleme, *Lisânü'l-Arab*, C.XIII, Beyrut,1988, s.55; Firûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît* (Asım Efendi Tercümesi), C.I, İstanbul, (trç) s. 82; Muhammed b. Abdi'l-Mün'im el-Himyefî, *er-Ravdü'l-Mitâr fi-Haberi'l-Aktâr*, Beyrut, 1984, s. 617.

²İmam Nevevî, *Sahihü'l-Müslim bi-Şerhi Nevevî*, C. IX, Beyrut, 1929, s. 153.

³Süheylî, *Ravdu'l-Unf*, C.III, Beyrut(?), s. 346; İbn Haldun, *Tarihü'l-iber ve Divanü'l-Mubteda ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Aserehum min Zevi's Sultani'l ekber*, C.II, Beyrut, 1992, s.331.

⁴Kaynaklarımızda konu ile ilgili olarak, "Bu karyeye münafıklar, Yesrib diyorlar. Halbuki burası Medine'dir, Taybe'dir, kim Yesrib derse ona bir günah yazılır; Yesrib diyen karşılığında *La Tesrib Aleyküm* (Size kötülük, yoktur) desin ve istiğfar etsin," gibi Hz. Muhammed (S.A.V)'e isnat edilen oldukça fazla hadis rivayet edilmiştir. (Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C.V, Beyrut, (?), s.405; İbn Şebbe, Ömer b. Şebbe el-Nemîrî el-Basrî, *Kitâbü Tarihi'l-Medineti'l-Münevver* (*Ahbârü'l-Medineti'l-Münevver*), C.I, Cidde, 1393, s.165; Semhûdî, Abdullah b. Seyyid Şerif Şihabuddin İbnü'l-Abbas Ahmed Hüseyinî, *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dârî Mustafa*, C.I, Mısır, 1326, s. 8; el-Hamevî, Yakût b. Abdillâh er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, C.V., 1995, s. 430; Himyerî, 617.). Hz. Muhammed'in hoşlanmadığı Yesrib kelimesinin, ne zaman ve nasıl Medine'ye çevrildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte Bedir Savaşından sonra hicri üçüncü yılda Medine isminin kullanıldığı tahmin edilmektedir. (Rıdvan Seyyid, *İslamda Cemaatler Kavramı*, (trc: Mehmet Can), İstanbul, 1991, s. 39.) Kur'ân-ı Kerim'de de bu belde için Medine kelimesinin hicri beşinci yılda inen ayetlerde (*Ahzâb*, 20; *Tevbe*, 101–102.) kullanıldığı görülmüştür.

⁵Nevevî, Muhyiddin Ebü Zekerriyya Yahya, *Sahihü'l-Müslim bi-Şerhi Nevevî*, C.IX, Beyrut, Beyrut, 1929, s. 153.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. V, Beyrut, (?),s.412; Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf ez-Zebîdî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, (trc: Ahmed Naim), C.VI, Ankara, 1974, s. 234; Ebû'l-Fereç el-Cevzi el-Kuraşi, *Kitâbü'l-Mevdüât*, C.II, (?) 1966, s. 220; Ahmed Sezikli, *Hz. Peygamber Döneminde Nifak Hareketleri*, Ankara, 1997, s.17.

⁶Semhûdî, C.IV, s.1322; Ahmed İbrahim Şerif, *Mekke ve'l-Medine fi'l-Cahiliye ve Ahdi'r-Resûl*, Kahire, 1985, s.316.

⁷Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, İstanbul 1972, s. 405..

⁸Tevfik Berro, *Tarihü'l-Arabi'l-Kadim*, Beyrut,1996, s. 184.

⁹Berro, s.185.

¹⁰Cevâd Ali, *Tarihü'l-Arab Kable'l-İslâm*, C.IV, Mısır, 1993, s.128.

bazı etnik toplulukların yaşadığını göstermektedir. Bunları, şehirde yaşaması nedeniyle, nesepçiler, Yesrib halkının nesebini Yemen'deki Ezd ve Kahtan Kabileleri'ne bağlamışlardır.¹¹

M.Ö. 1500 Yıllarında kurulup ekonomik yönden gelişen Main Devleti'nin ticaret yolları üzerinde kurulan Yesrib, kısa zamanda Mekke ve el-Ula gibi gelişen şehirlerden birisi haline gelmiştir. Yesrib halkı, dağlar arasından genişleyerek şehir merkezine doğru uzanan “şi'b”¹² dedikleri mekânlarda yerleşmişlerdir.¹³ Şehirde yaşayan Evs, Hazrec ve Yahudi gibi etnik gruplar, farklı ş'iblerde oturdular.¹⁴

II. Şehirde Yaşayan Etnik Gruplar

A. Yesrib Amâlikahları (Kuzey Arapları)

Tarihçiler, Yesrib'in ilk sakinlerinin Amâlika kavmi olduğu üzerinde görüş birliğine varmışlardır.¹⁵ Amâlika Kabilesi'nin ilk babası kabul edilen İmlîk ile Hz. Nuh'a ulaşan nesep zincirinde ihtilaflar olmuştur. Bazı tarihçiler, Arapların Nuh'un oğlu Sam'dan geldiğini ve İmlîk'in Sam'ın oğlu Lavez'in oğlu olduğunu¹⁶ savunurken, diğer bir grup, Sam'ın Arfahşad soyundan geldiğini iddia etmiştir.¹⁷ İsrailoğulları ise kinlerinden dolayı onları Sami ırkından çıkardılar.¹⁸

Babil'den ayrıldıktan sonra¹⁹ Amâlika'nın ilk babası olan İmlîk, ailesi ile birlikte Hicaz bölgesine yerleşip güçlenmiş²⁰ ve Casim adındaki oğlundan Ezrâk, Tiğâr (Ğifâr),

¹¹Cevâd Ali, C.IV, s.128.

¹²Şi'b: Yerleşim yerlerinin olduğu küçük vadiler ve bu vadilerin dağla birleştiği mekânlardır. Bu mekânlar dağ yamaçlarından aşağıya genişleyerek iner ve koridor halinde şehir merkezine doğru uzanır. Bu ş'iblerde özel su kuyuları bulunurdu.

¹³Kutbî en-Nahravânî, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, Kitâbu'l-A'lâm bi A'lami Beytillâhi'l-Harâm, (İşraf: Said Abdulfettah, Thk ve tak: Hişam Abdilaziz Ata), Mekke,985 (de neshedildi), s.39; Ebû'l-Fadl İvad, Ahmed, *Mekke fi Asrı Mâkable'l-İslâm*, Riyad, 1981, s. 37.

¹⁴Cevâd Ali, C.IV, s.131.

¹⁵Ahmed b. Davud ed-Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, Kahire, 1960, s.3; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, C.I, Beyrut,1989, s.197; Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, C.II, Beyrut,1988, s.155; Cevâd Ali, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslâm*, C. I. Bağdat,1379, s. 262.

¹⁶Taberî, C. I, s. 192 v.d; Abdurrahman b. Haldun, *Tarih*, C. II, s. 33; Ebî'l-Abbas Ahmed el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ fi Sinaâti'l-İnşâ*, C. IV, Kahire, 1963, s. 293.

¹⁷İzzuddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C.I, Mısır,1340, s. 28; Ya'kût, *Buldân*, C. V, s. 85.

¹⁸İbranîler, kendilerine “Rablerinin Amâlika'ya karşı savaş ilan edip çocuklarını, yaşlılarını, ineklerini, kuşlarını, koyunlarını, deve ve eşeklerini öldürmelerini emrettiğini” iddia ettiler ve bu kinle onları Sami neslinden bile çıkardılar. Onları Hami soyuna bağladılar. (Bkz. Cevâd Ali, C. I, s. 264.)

¹⁹Taberî, C. I, s. 192.

²⁰Dîneverî, s. 3; Mes'ûdî, C. II. s. 53. *Amâlika Kabilesi*, Hicaz, Hadramevt ve Yemen çevresinde yaşadıkları

Leff, Budeyl, Rahıl, Erkâm ve Metar ve Sa'd b. Hezzâl kolları Yesrib'e yerleşip²¹ orada yaşayan Ubeyl²² kavmini şehirden çıkarmışlardır.²³ Mekke ile Yesrib arasındaki Cuhfe bölgesine gelen Amâlikalı Yesrib b. Mehlayil b. Avs b. İmlîk, bugünkü Yesrib'in yerleşim planını yaparak²⁴ orayı yurt edinmiştir.²⁵ Tufandan hemen sonra Amâlika Kabilesi'ne bağlı Sa'l, Falih,²⁶ Benû Hafî ve Benû Mitraveyl²⁷ kolları da Yesrib'e yerleşmişlerdir.²⁸ Başkentleri Teymâ, son liderleri Erkâm b. Erkâm²⁹ olan Amâlika Kabileleri'nin, önce Ğazze, Askalan, Rum denizi sahillerinde, Mısır ve Filistin arasında

gibi, dünyanın çeşitli bölgelerine de dağılmışlardır. Maşrık ve Umman halkının, Ken'anîler denilen Şam zorbalılarının, Mısır Firavunlarının, Bahreyn ve Medine sakinlerinin, Benû Haffî, Sa'd, Hezzân, Benû Metar, Necd halkının, Rahıl, Gıfâr, Teyma halkı ve Benû Ezrâk'ın Amâlika'dan olduğu rivayet edilmiştir. (Belâzurî, Ebi'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Kitâbu'l-Cümel Min Ensâbi'l-Eşrâf*, (thk. Suheyl Zekkâr, Rıyâd Zirikli), C. I, Beyrut, 1996, 11; İbnü'l-Fakîh, Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî, *Kitâbu'l-Buldân*, (1. Baskı), Beyrut, 1996, s. 86; İbn Rüstah, Ahmed b. Ömer, *Kitâbu'l-A'lâku'n-Nefise*, (thk. M. J. De Goeje), C. I, Leiden, 1891, s.60; Taberî, *Tarih*, I, 192; Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, İsmail b. Ali b. Mahmut b. Ömer, *Tarihu Ebi'l-Fidâ (Musemmâ el-Muhtesar fi Ahbâri'l-Beşer)*, (tlk: Mahmûd Deyyûb, 1. Baskı), C. S.I, Beyrut, 1417. 153; İbn Haldun, C.II, s. 33; Kalkaşandî, *Ensâb*, 150.) Mısırlılar, batıda yaşadıkları için Amâlika Kabilesi'ne, batılı anlamında "Şasolar" demişlerse de onlar bu bölgeye Amâlika adını taşıyarak gelmişlerdir. Mısır'a gelen Amâlikâlılar, Hiksoslar-İkesuslar devletini (M.Ö.2416 veya 2050) kurarken, Mezopotamya bölgesine gidenlerin ise 1. Bâbil (Hammurabi) devletini (M. Ö. 2416 – 2000 yılları arasında) kurdukları yazılıdır. (Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî el-Vâsîfî, *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiru'l-Kâmûs*, Beyrut, 1994, XIII, 357; Corci Zeydân, *Arab Kable'l-İslam*, Mısır, 1908, s. 38 – 39; Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, (Sadeleşiren: M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli), Ankara 1997, 36; Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi*, 1995, 62 vd.). Eski Çağ tarihçilerinin, Hiksosların ve Bâbillilerin Samilerden olduğunu zikretmeleri bu bilgileri desteklemektedir. (Cevâd Ali, C. I, s. 264; İnan, Afet, *Eski Mısır Tarihi*, TTK, Ankara, 1998, 90; Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK., Ankara, 1998, 92 - 93; M. Şemsettin, *İslâm Tarihi*, C. I, İstanbul, 1341, s. 59).

²¹İbn Haldun, C.II, s.32; Corci Zeydan, 341, s. 59.

²¹İbn Haldun, C.II, s.32; Corci Zeydan, s. 249; Sargon, "Amâlika", DİA, C.II, s.557.

²²Ubeyl Kabilesi: Kabilenin soyu, Ad b. Avd b. İrem b. Sam b. Nuh'un 'ın kardeşi, Ubeyl b.Avd'a dayandırılmıştır. Ubeyl Kabilesi, Yesrib kurulmadan önce oraya yerleşmiştir. (Mes'ûdî, *Murûc*, C.I, s.42; Amâlika Kabilesi, Yesrib'e geldiğinde Ubeyl Kabilesi'ni oradan çıkarmıştır. (İbn Dureyd, Muhammed b. Hasen, *el-İştikâk*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), C.I, 1.Baskı, Beyrut, 1991, s.83; Taberî, C.I, s.199; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.I, s.78; İbn Haldun, C.II, s.33; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab el-Kadime ve'l-Hadise*, C.II, 8. Baskı, Beyrut, 1997, s.78). Bu kabile hakkında daha fazla bilgi bulunamadı.

²³Taberî, C. I. s. 197; C. I, s. 195; İbnü'l-Esîr, c. I, s. 28.

²⁴Himyerî, s.617; İbn Haldun, C.II, s. 28.

²⁵Mes'ûdî, C.I., s. 542.

²⁶İbnu'd-Dıya, el-Mekkî, Muhammed b. Ahmed, *Tarihu Mekketi'l-Müşerefe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medineti's-Şerife ve Kabri's-Şerif*, (thk. Alau İbrahim el-Ezherî), Beyrut,1997, s.215; Eyüb Sabri Paşa; *Mirat-ı Medine*, Kostantiniyye, 1304, s, 294.

²⁷Semhûdî, C.I, s.110; Yakût, *Buldân*, C.V, s.84; Cevâd Ali, C.I, s.264; M.Şemsetdin, *İslam Tarihi*, s.40.

²⁸İbn Haldun, C.II, s.32.

²⁹Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ* C.IV, s. 293.

yaşayıp daha sonra Mekke, Medine ve Hicaz'a yerleştikleri rivayet edilmiştir.³⁰ Selighsohn'a göre, Babil çevresinde yaşayan Amâlika, Babil kulesi yıkıldıktan sonra değişik bölgelere dağılmışlardır.³¹ Tevrat'a göre anayurtları Akâbe ile Lut gölü arasındaki Edom³² ülkesi olan Amâlika, dünyanın en eski milletidir.³³ Ancak Yahudiler, Hz. Musa Filistin'e geldiğinde Amâlika'nın saldırısına uğradığından İsrailoğulları'nın ezeli düşmanları olmuşlardır.³⁴

Rivayetlere göre, Yesrib'te ilk olarak ziraat, Amâlika kavmi döneminde yapılmıştır.³⁵ Yesrib'te tarlalar işlenerek ekip biçme çalışmaları çoğalmıştır.³⁶ Malikâne ve çiftlikler, o dönemde kurulmuş³⁷ ve Yesrib, ilk olarak Amâlika Kabilesi tarafından imar edilmiştir.³⁸ Amâlika Kabilesi, Yahudilerden önce Yesrib ve Hicaz bölgesinde, tavanları ağaçla örtülü taştan yüksek binalar,³⁹ kale tipinde köşk ve utumlar yapmışlardır.⁴⁰

Şehri ilk kuran Yesrib'ten⁴¹ sonra kısa bir zaman sürecinde güçlenen Amâlikalı yöneticiler,⁴² halka çok zalim ve acımasızca davrandılar.⁴³ İri vücutlu ve uzun yıllar

³⁰İbnu'd-Dıyâ, s.215.

³¹Selighsohn, "Amalika", *İA*, MEB, C.I, s.392.

³²Kitabı Mukaddes, Tekvin, bab36, ayet,16, İstanbul, 1997, s.192.

³³"*Ve Amaleki gördü, ve meselesine başladı, Amalek milletlerin birincisi idi; fakat sonu helake gidecektir.*"; Kitabı Mukaddes, *Sayılar*, bab 24, ayet 16, s.25.

³⁴Kitabı Mukaddes, *Samuel*, bab 15, ayet 2, İstanbul, 1997, s.284. Son yıllarda Yahudiler'in Filistinlilere yaptıklarına baktığımızda Dünya'da en fazla Filistinli Araplara karşı ezeli bir kin ve nefret hissi beslediklerini görürüz.(Bkz. Sargon Erdem,"Amâlika", *DİA*, C.II, s.557). Onlara göre, Araplar, Amâlika'nın uzantılarıdır. "Göğün altında onları hatırlatacak hiçbir şey kalmayınca kadar yok edilmeleri gerektiğini" söylemeleri kinlerinin ne denli olduğunu göstermektedir. (Bkz.İsrail Shahak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini* (Çev: Ahmet Emin Dağ), İstanbul, 2002, s. 139.) Bu iddiaları için kutsal kitaplarını referans göstermektedirler. "*Şimdi git, Amaleki vur ve onların her şeylerin tamamen yok et, ve onları esirgeme; ve erkekten kadına, çocuktan emzikte olana, öküzden koyuna, deveden eşeğe kadar hepsini öldür.*" (Bkz. Kitabı Mukaddes, *Samuel*, bab. 15, ayet 3, s.284.)

³⁵Hamevî, C. V, s. 84.

³⁶İbn Haldun, C. II, s. 332.

³⁷Hamevî, C. V, s. 82.

³⁸Semhûdî, C. I, s, 110.

³⁹İbn Haldun, C. II, s. 34.

⁴⁰İbn Haldun, C. II, s. 24; Berro, 188, 189. *Utum*: Ortası avlu, etrafı taşla yapılmış, sur ve kuleleriyle diğer evlerden farklılık gösteren kare veya dikdörtgen binalardır. Bu meskenlere utum, kasr(şato) adı verilmektedir. Bu yapılar, özellikle Medine'de görülmektedir. Yahudilerin 59, Kayleoğulları'nın 13 utumu vardı. (Bkz. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*(?), İhya Tab'ı, C.IV, s.54; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, C.VIII, s.187; Cevâd Ali, C.IV, s.132; Sa'd Zağlûl Abdulhamid, *Fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Beyrut, 1975, s.400; Baro, s.188,189.)

⁴¹İbn Haldun, C. II, S. 28.

⁴²Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü Mekke*, İstanbul, 1304, s. 294.

⁴³Dineverî, s, 3.

yaşadıkları rivayet edilen Amâlikalılar'ın⁴⁴ servet ve güçlerini, halka baskı yapmada kullanmaları sonucunda aşırı zulüm gören halk,⁴⁵ Hz. Davut'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Hz. Davud'un Yesrib'e müdahale ettiği⁴⁶ rivayet edilmiştir. Amâlika azgınlık yapınca, Allah'ın da yeryüzünün krallarını gönderip onları helâk ettiği⁴⁷ gibi yine onlara hastalık verdiği ve boyunlarından kurt hastalığı aldıkları⁴⁸ anlatılmıştır. Bu rivayetler, Amâlika Kabilesi'nin içte salgın hastalık, dışta ise işgaller sonucu yıkıldıklarını göstermektedir.

Yukarıda verdiğimiz bilgiler kaynaklarda bu şekilde belirtilmektedir. Ancak bunların yaşadığı yerler ve dönemleri ile ilgili olarak bir Kur'ân-ı Kerim Arkeolojisi geliştirilmediği için, bu ve benzeri kavimler hakkında ayrıntılı bilgi ve belge bulmak oldukça zor gözükmektedir.

B. Yahudiler

1. Yahudilerin Kimliği

Yesrib'te yaşayan Yahudilerin, Yahudileşmiş Araplar mı? yoksa dışardan gelen İsrailoğulları mı? olduğu tartışmalıdır. Yahudilerin aslen Arap oldukları halde sonradan Yahudileştiklerini iddia edenler olmakla birlikte daha çok dışardan geldikleri noktasında yoğunlaşmıştır. Bu konuda bilim adamlarının farklı iddiaları vardır.

1.1. Yahudilerin Yesrib'e Dışardan Geldikleri İddiaları

Amâlika kavminin Yesrib'te yaşadığı dönemde oraya gelen Yahudilerin, ne zaman geldikleri hakkında görüş birliğine varılamamıştır. Bu noktada üç farklı görüş ortaya atılmıştır. Bunlar:

1.1.2. Hz. Musa Döneminde Yahudilerin Yesrib'e Geldikleri

Amâlika'nın M.Ö.11. yüzyılda İbranîlerin Filistin'e girmelerini engellemek için savaştıklarından⁴⁹ Musa b. İmrân, Yesrib'e Amâlika ile savaşmak için bir ordu gönderdikleri⁵⁰ ve İsrailoğulları'nın Yesrib bölgesinde Amâlika'yı mağlup edip son liderleri Erkâm b. Erkâm'ı da öldürdükleri⁵¹ rivayet edilmiştir. Yesrib'e yerleşen ilk

⁴⁴Eyüp Sabri Paşa, s. 295.

⁴⁵Eyüp Sabri Paşa, s. 296.

⁴⁶Semhûdî, C. I, s. 110; Cevâd Ali, C, I s. 350; İbn Haldun, C.II, s.33, İbnu'd-Dıryâ, s.215.

⁴⁷Mes'ûdî, C. III, 153; C. II, s. 52.

⁴⁸Eyüp Sabri Paşa, s. 296 .

⁴⁹Cevâd Ali, C. II, s. 349.

⁵⁰Hamevî, C.V, S.84; Cevâd Ali(1993), C.IV, s.129; Corci Zeydan, s. 249.

⁵¹Ebü'l-Fereç, Ali b. Hüseyin el-İsfehânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, C.XIX, Mısır, (trç), S. 94.

Yahudilerin Hz. Musa'nın gönderdiği İsrailoğulları olduğu,⁵² orada yerleştikleri ve daha sonra Rumların İsrailoğulları'nı Şam'da sıkıştırması sonucunda Yahudilerden Kurayza ve Nadiroğulları'nın da kaçıp Yesrib'e geldikleri⁵³ söylenmiştir. Ancak Süheylî'ye göre, bu görüş doğru olamaz. Çünkü Hz. Musa'nın ömrü anlatılanların gerçekleşemeyeceği kadar kısadır. Bunlar, Buhtunnasr'ın Yahudi katliamından sonra Hayber ve Yesrib'e gelebilmişlerdir.⁵⁴

1.1.3. II. Nabukadnezzar (Buhtunnasr) Döneminde Yahudilerin Yesrib'e Geldikleri

Babil Kralı II. Nabukadnezzar (Buhtunnasr)⁵⁵'in M.Ö.587'de, Yahudileri önce Mısır'dan sürgün ettiği,⁵⁶ sonra Beytü'l-Makdis'e girip⁵⁷ yakıp yıktığı⁵⁸ ve Yahudilerin bir kısmını Babil'e götürdüğü⁵⁹ anlatılmıştır. Buhtunnasr'ın Yahudilerden Dinard isminde bir kadınla evlenmesi nedeniyle onların geri dönmelerine izin verdiği⁶⁰ de rivayetler arasındadır.

Suriye ve Filistin'de Buhtunnasr'ın önünden kaçan Kurayza, Nadir, Hedel, Kaynuka, Samile ve Zarûra gibi büyük kabilelerin Yesrib'e geldikleri⁶¹ kaydedilmiştir.

Yukarıdaki iki başlık altında anlatılan menkıbelerin tarihi değerinin olmadığı ifade edilmiştir.⁶² Çünkü bu bilgiler, Tevrat'tan alınmıştır. Tevrat'ta ise çokça israiliyat vardır.⁶³ Yahudilerin Hz. Musa döneminde gelmiş olmaları hurafe olabilir. Çünkü miladi

⁵²Hamevî, C. V, S. 84; İbn Haldun, C. II, S. 332.

⁵³İbn Haldun, C.II, S. 332; Eyüp Sabri Paşa, S, 294.

⁵⁴Süheylî, C.II, s.346.

⁵⁵Eskiçağ tarihçileri Babil Kralı için Nabukadnezzar ismini değişik şekillerde ifade etmişlerdir.(Bkz. Recep Yıldırım, *Önasya Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir, 1996, s.41; Nazmi Özçelik, *İlk çağ tarihi ve uygarlığı*, Ankara, 2002, s.679). Çağatay ise Nabukudurur olarak nakleder. Neşet Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara, 1989, 95, İslam tarihçileri ise, Buhtunnasr demişlerdir.

⁵⁶Taberî, C. II, s, 10; Neşet Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara, 1989, 95.

⁵⁷M. Şemseddin, s.407; Mustafa Sadik er Rafî, *Tarihu'l-Âdâbi'l-Arab*, c. 1, Beyrut, 1974, s. 74; Recep Yıldırım, *Önasya Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir, 1996, s.41; Nazmi Özçelik, *İlk çağ tarihi ve uygarlığı*, Ankara, 2002, s.679).

⁵⁸Ebî'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, Beyrut, 1982, S. 24. Yıldırım, s.41; Özçelik, s.679).

⁵⁹Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Faslu fi'l-Milel ve'l-Ehvât ve'n-Nihal*, C. I, Beyrut, (1977?), S. 293; Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepler*, Ankara, 1965, S. 4.

⁶⁰Taberî, C. II, S, 10; Mes'ûdî, C. II, S. 82; Hamevî, C. V, S. 84; Ebû'l-Fidâ, İsmail b. Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (tashih: Ustaz Ahmed Abdüşşafi), C. I, Lübnan, (trz.). S. 409 vd; Beydâvî, Abdullah b. Ömer; *Tefsirül-Kâdi Beydâvî*, C. IV, İstanbul, 1283, S, 469; Şemsettin, C. I, S, 410.

⁶¹M. Şemseddin, s.407.

⁶²M. Şemseddin, C. I. S. 406.

⁶³Cevâd Ali, C.I, s.264.

I. yüzyıldan önce Yesrib'te Yahudi varlığına dair hiçbir tarihi belgeye rastlanmamıştır.⁶⁴ Anlatılanlar Yahudi uydurmalarıdır. Yahudilerin bu iddialarının sebebi ise, kendilerinin Arabistan'a 12 asır önce yerleştiklerini ve o bölgede kadim bir millet olduklarını ispatlamak istemeleridir. Arapları sömürmek için bu hikâyeyi uyduran Yahudiler, tarihi belgelerle bu iddialarını ispatlayamamışlardır.⁶⁵

Bu bilgilerden şu sonuca ulaşabiliriz; Yahudiler kendilerini bu toprakların ilk sahipleri olarak gösterip bu topraklarda hak iddia etmek için bunları ispatlamaya çalıştıkları, siyasî tezlerinin bir uzantısı olarak mütalâa edilmelidir. İmen ispatları oldukça zor iddialar olarak görülmektedir.

1.1.4. Roma Döneminde Geldikleri

İmparator Titus'a karşı M. 70 yılında devlete karşı ayaklanan Yahudilerin yaptıkları direniş⁶⁶ kırılınca Hicaz'a göç etmeye başlamışlardır. Yine M.132–135 yılları arasında imparator Hadrian'a karşı devrim hareketine girişen Yahudiler, başaramayınca Yesrib'e kadar kaçmak zorunda kalmışlardır.⁶⁷ Benû Nadir, Benû Kurayza, Benû Kaynuka, Benû Behdal, Samile ve Zarûra Kabileleri, Yesrib'e gelmiştir.⁶⁸ Tarihi dayanağı olan teze göre, Yesrib'te ancak M.I. yüzyılda Yahudi izleri görülebilmüş, onların daha önce şehre geldiğine dair hiçbir delil bulunmamıştır.⁶⁹

Bazı tarihçilere göre, Yahudiler Peygamber şehrinin sıfatlarını Tevrat'ta okuyarak Hz. Muhammed (S.A.V)'in iki hurmalık arasında yerleşeceğini öğrenip, Şam'dan kalkıp gelmişlerdir. Teymâ, hurmalık olduğu için önce oraya yerleşip sonra da Peygamber'in geleceğinin yaklaştığı günlerde Yesrib'e geçmişlerdir. Şehristânî'ye göre, Yahudilerin kitapları, Peygamber'in hicret yerini müjdelediğinden Şam'dan kalkıp Yesrib'e Hz. Muhammed (S.A.V)'e yardıma gelen Yahudiler, Hz. Muhammed (S.A.V), geldiğinde menfaatleri gereği ona karşı çıkmışlardır.⁷⁰

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Yahudilerin ne zaman, nereden geldikleri hakkında değişik görüşleri sıraladık. En kuvvetli görüş, Milattan sonra birinci asırda⁷¹

⁶⁴Barro, s.186.

⁶⁵Ebû'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, (terc. Kurul), C. VI, İstanbul, 1987, S. 173–176.

⁶⁶İsrail Welfeson (Ebû Zueyb), *Tarihu'l-Yahûd fi Bilâdi'l-Arab fi'l-Cahiliyye ve Sadri'l-İslâm*, Kahire, 1927, S. 9; Şeyh İnyetullah, "İslam öncesi Arap Düşüncesi", *İslâm Düşüncesi Tarihi* (Editör, Mian Muhammad Şerif, Çev: Kürşat Demirci), C.I, İstanbul, 1990, 158.

⁶⁷Ebu'l-Fadl İvad, s.89; Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, s.199–203; Ekrem Ziya Umerî, *Medine Toplumu*, (Çev: NurettinYıldız), İstanbul, 1988, S. 48.

⁶⁸M. Şemseddin, *İslam Tarihi*, s.407; İbrahim Şerif, 328.

⁶⁹Baro, s.186; Mevdûdî, C. VI, S. 173, 174.

⁷⁰Muhammed b. Abdilkerim b. Ebî Bekir Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, C. II, Kahire, 1976, S. 210.

⁷¹Ebûl-Hasen en-Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, İstanbul, 1992, s.141 vd; E. Z. Umerî, s. 47; Süleyman Ateş,

Roma'nın Suriye ve Mısır hâkimiyetinin ardından Şam'dan ayrılmaya başladıkları yolundadır. Roma'nın yaptığı zulüm, Yahudileri Roma hâkimiyetinden uzak bölge olan Arap Yarımadası'na göçe zorlamıştır.

1.2. Yerli Arapların Yahudileştiği İddiaları

Yesrib Yahudilerinin dışardan gelen İsrailoğulları'ndan olduklarını söyleyenlerle birlikte⁷² onların Yahudileşmiş Arap olduğunu iddia eden tarihçiler de vardır. Ya'kubî'ye göre; Benû Nadir, Cüzam Kabilesi'nin bir boyudur. Yahudileşmişler ve Nadr denilen bir dağa yerleştikleri için Nadiroğulları denmiştir.⁷³ Benî Kurayza ise Cüzam Kabilesi'nin bir boyu olup Nadir'in kardeşidir. Samuel Adıya zamanında Yahudileşip Kurayza denilen bir dağa yerleşmişler ve dedelerinin ismi de Kurayza olduğundan Kurayzaoğulları denmiştir.⁷⁴

Hamidullah ise, kelimelerin etimolojik yapısından hareket ederek, Kaynuka'nın kuyumcu, Nadir'in ziraatçı, Kurayza'nın derici anlamlarına geldiğini ve bunların isimlerini mesleklerinden aldıklarını iddia etmiştir.⁷⁵ Bu şekilde aldıkları isimler onların Yahudileşmiş Arap olduklarını göstermez. Bu isimleri Yahudi oldukları halde alabilirler.

Medine vesikasında Benû Neccâr, Benî Avf, Benî Saîde Yahudileri gibi ifadeler geçmiş⁷⁶ olması, bu kabilelerin Yahudileşmiş Arap olacağını ispatlamaz. Yerli Araplar, Yahudilerin bağımsız bir topluluk halinde yaşamalarına imkân vermediğinden⁷⁷ Yahudilerin bağlı buldukları Arap Kabileleri'nin ismi ile anıldıkları daha mantıklıdır.

Bazı tarihçilere göre, Kaynuka, İkrime, Muammer, Zevâra, Şatibe, Cûşem, Behdel, Avf, Muavif, Murid, Kıssis ve Sa'lebeoğulları'nın, Yahudileşmiş Araplar mı? yoksa hicret etmiş İsrailoğulları mı? olduğu tartışmalıdır.⁷⁸ Ancak bu Yahudi gruplarının etnik yapılarına baktığımızda onların İsrailoğulları'ndan olmaları akla daha uygundur. Arap nesepçileri, Hicaz'da hiçbir Yahudi kabilesinin Arap olduğunu söylememiştir. Zaten

Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, C. I, İstanbul, 1989, s. 174.

⁷² Aişe Abdurrahman, *Maa'l-Mustafa*, Beyrut, 1983. 142; Welhausen, Inlius, *İslâmiyet'in En Eski Tarihine Giriş*, (Çev. Fikret İşıltan), İstanbul, 1960; s. 13.

⁷³ Ahmed b. Ebî Ya'kûb İbn Vadih, *Tarih*, C.II, Beyrut, (trç.), s. 49.

⁷⁴ Ya'kûbî, s. 53.

⁷⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 137.

⁷⁶ Hamidullah, *Mecmuatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyyeli'l-Ahdi'n-Nebeviyye ve'l-H-ilafeti'r-Raşide*, 5. Baskı, Beyrut, 1985, s. 59-60.

⁷⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, C. I. s. 407.

⁷⁸ Ebû Muhammed Abdilmelik İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. ve tlk: Ömer Abdusselam Tedmûri), C. I, Beyrut, 1993, s. 259; Semhûdî, C. I. s. 112.

bunu Yahudiler de kabul etmemişlerdir. Aksine kendilerini İsrailoğulları'na nispet etmişlerdir. Benû Kaynuka, kendilerinin Yusuf (a.s.)'ın soyundan geldiklerini ısrarla söylemiştir.⁷⁹ Kurayza, kendilerinin Şuayb (a.s.) neslinden olduklarını iddia etmişlerdir. Kurayza'nın bu iddiaları doğru olabilir. Çünkü Şuayb'ın meşhur Cüzam Kabilesi'nden olduğu rivayet edilmiştir.⁸⁰ Yine nespçiler, Yemen'de Yahudileşmiş, Şam'da Hıristiyanlaşmış Arapları, ne İsrailoğulları'na ne de bir kavme nispet etmemişlerdir.⁸¹

İsrailoğulları'nın dilinin Arapça olması, tabiidir. Onlar, İbranîceyi tam olarak terk etmemişler; ibadet ve eğitimlerini kendi dillerinde yapmışlardır.⁸² Onların Arapça konuşması, Arap olduklarını göstermez. İsimleri Arapça, ancak baba ve dedelerinin isimleri İbranîce'dir. Şurya oğlu Abdullah, Sorya oğlu Kinâne, Tabut oğlu Zeyd gibi,⁸³ kabile isimlerinin Arapça olmasının nedeni, onların memleketlerinden uzun zaman ayrı kalıp daha sonra yerleştikleri yerlerin isimlerini almış olmasıdır. Yahudilerin yerleşim yerlerinin isimleri Arapça'dır. Ancak bu isimleri de İbranîce'den almışlardır. Örneğin "Bathan" vadisine İbranîce "el-İtîmad", Mahzûr vadisinin ismini "su kaynağı" anlamında İbranice kullanmışlardır. "Arîs Kuyusu" derken Arîs, Yahudi ismidir.⁸⁴

Kur'ân-ı Kerim, Yesrib Yahudilerine İsrailoğulları ifadesini kullanmakta⁸⁵ ve onları, Hz.Musa ve diğer Peygamberlerle beraber zikretmemektedir. Yesrib Yahudilerine "İsrailoğulları" kavramı ile hitabın bu kadar genel ve kapsamlı olarak yöneltmesi, Kur'ân'ın öncekilerle sonrakiler arasında sağlam bir ilişki kurması, Hicaz'daki Yahudilerin sonradan geldiğini ve İsraililer olduğunu, bazı oryantalistlerin ileri sürdüğü gibi, Yahudiliği din olarak kabul eden Arap kabileleri olmadıklarını kesin olarak ortaya koymaktadır.⁸⁶

Hicaz Araplarından bazı fertler dışında Yahudileşmiş bir grubun olmamasının⁸⁷ sebebi; Yahudiler, kendilerini yeryüzündeki milletler arasında Allah'ın seçtiği bir kavim olarak görmüşleri⁸⁸ gibi doğuştan Yahudi olmayanları, ikinci sınıf Yahudi olarak kabul

⁷⁹ İbrahim Şerif, s.328; Baro, s.186.

⁸⁰ Semhûdî, C.I, s.163; Berro, s.186.

⁸¹ İbrahim Şerif, s.325.

⁸² İbrahim Şerif, 328.

⁸³ İbrahim Şerif, s.321; Berro, s.186.

⁸⁴ İbrahim Şerif, s.322.

⁸⁵ Bakara, 40, 41, 47, 48, 50, 83, 87, 211; Nisa,153; Mâide, 78, 81.

⁸⁶ Derveze, I, 102.

⁸⁷ İzzet Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (Çev. Mehmet Yolcu), C.I, İstanbul, 1995, s. 101.

⁸⁸ "Sen Rabbe mukaddes bir kavimsin ve rab yeryüzünde olan bütün kavimlerden üstün olarak, kendisine has bir kavim olmak üzere seni seçti." (Bkz.Kitabı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit, Tesniye12, bab14, İstanbul,1997, s.192 .)

etmişlerdir. Bu nedenle Hicaz'da Yahudi bir Arap grubun olmaması daha mantıklıdır.

1.3. Şehirdeki Yahudi Gruplarının Yerleşim Yerleri

Yahudiler geldiğinde şehir boş değildi. Oralarda Arap kabileleri yaşıyordu.⁸⁹ Onlar Yesrib'e mukavemetsiz yerleşmemişlerdir. Aksine asıl yerlileriyle şiddetli çatışmalar sonucunda şehre girebilmişlerdir. Araplara güvenmediklerinden utum denen kale tipi şatolar yapmışlardır.⁹⁰ Onlar, Harra ve Safile arasından başlayarak Cuhfe'ye kadar⁹¹ önce Yesrib'in kenar bölgelerine yerleşmiş daha sonra Amâlikalılarla savaşarak şehrin kontrolünü tümüyle ele geçirmişlerdir.⁹² Ayrıca, Yarımada'nın kuzey yönünde Hayber, Fedek gibi Yesrib'te de Yahudi kolonileri kurdukları⁹³ rivayet edilmiştir. Kurayza, Nadir, Zöhre⁹⁴ Kabileleri, en bereketli bölge olan Vakum arazisini ele geçirmiştir.⁹⁵ Benû Nadir, şehrin Avâli denen güneydoğu bölgesindeki Müzeynep vadisinde yerleşmişlerdir. Benû Kaynuka, Aliye'den gelen Mahzûr vadisinin Bathan köprüsü bitimindeki yerde yaşamıştır.⁹⁶ Onlara ait Medine çarşılarından birisi, burada idi.⁹⁷ Hazel ve Amr (Onlar, Hazrec b. Sarih b. Sebt b. Yesa b. Sa'd b. Lavey b. Cebr b. Nehhâm b. Azer b. İrez b. Harun b. İmran'dandır.) Mahzûr'a inerek kuyular kazıp ağaçlar dikip, yüksek taş bina ve kaleler yapmışlardır.⁹⁸ Sayıları iki bine ulaşan Kaynuka, Nadir, Kurayza Şam'a giden ticaret yolları üzerinde yoğunlaşırken⁹⁹ bunların dışındaki Yahudi kalıntıları, Yesrib'in zengin bölgelerinde¹⁰⁰ yerleşmiştir.

Diğer küçük Yahudi gruplarına gelince; yirmiyeye yakın küçük Yahudi kabilesi, bu büyük kabilelerin arasına ve şehrin civarlarına yerleşmişlerdi. Bu kabilelerden bazıları, Benû Zâûra, Benû Muhamham, Benû Sa'lebe'dir. Bu Yahudi Kabilesi kollarının Medine'nin köylerine yakın kırsal bölgelerde ve vahalarda yaşadıkları bilinir.¹⁰¹ Bunlardan; *Benû'l-Kıssis* ve *Nağısa*, Kuba'da; *Benû Mürîd*, *Benû Muaviye* ve *Benû*

⁸⁹İbrahim Şerif, 308–321.

⁹⁰Baro, 187.

⁹¹Semhûdî, I, 159.

⁹²Belâzurî, s.24; Himyerî, s.617; Mahmut Şükri Alûsî, *Bulûğü'l-Ereb fi Marifeti Ahvâli'l-Arab*, C.I, Beyrut (trz) s.179 vd.

⁹³W.N. Arafat, "New Light on the Story of Banu Qurayza and the Jews of Medina", *Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, (s.100–107), 1976, 1.

⁹⁴İsfehânî, C.XIX, s. 95; Semhûdî, C.I, s. 216.

⁹⁵İbrahim Şerif, s.288.

⁹⁶Semhûdî, C.I, s.164.

⁹⁷İbrahim Şerif, 319.

⁹⁸Semhûdî, C.I,161; İbnü'd-Dıyâ, 216.

⁹⁹Baro, s.186.

¹⁰⁰İbrahim Şerif, 319.

¹⁰¹Baro, s.186.

Masike Mahzur vadisinin şimalinde; *Benû Muhammem*, *Benû Zaûrâ*, Avâli'de meşhur Ümmübrahim meşrebesi yanında; *Benû Zeydullat*, (Abdullah b.Selam kolundandır) Benû Ğusayne yanında; *Benû Hacer ve Benû Sa'lebe*, Yesrib'in en büyük köylerinden Zehra'da yerleşmişlerdi. Ayrıca *Benû Şatibe*; *Benû İkrime ve Benû Merâye*, Harratu'l-Vakum tarafında; *Benû Avf*, *Benû Adel (Behdel)*, *Benû Hucr*, Bathan köprüsü yakınındaki Meşrebeye (su alınan yer) bitişik olan bölgede meskûndular. Bu kabile kolları, Yesrib'in büyük köyü olan Ârîd civarlarında oturan küçük Yahudi gruplarıdır.¹⁰²

Sonuçta Yahudiler, yirmiden fazla kabile olup 59 tane utumları bulunmaktaydı.¹⁰³ Sayıları 4500' ü bulan Yahudi grupları¹⁰⁴ değişik zamanlarda dünya politikaları gereği stratejik ve ticarî öneme sahip semtlere; özellikle Şam yoluna açılan tarım ve hayvancılığa da müsait verimli vadilere yerleşmeyi tercih etmişlerdir.

1.4. Yesrib Yahudilerinin Ekonomik Durumlar

Yahudiler, Yesrib'e geldiklerinde şehrin ekonomisi, ticaret, tarım, ziraat, basit sınaî-meslekî faaliyetlerden oluşuyordu. Onlar, geldikleri yerlerden bazı sanat dallarında yeni bilgiler ve çalışma alışkanlığı getirmekle birlikte, birçok şeyi şehirde yaşayan Araplardan öğrenmişlerdir. Değişik gruplar halinde Yesrib'e gelen Yahudiler, Arapların tarlalarına, hurmalıklarına göz dikip¹⁰⁵ ellerinden almışlardır.¹⁰⁶ Yesrib'te önce de ziraat yapılmasına rağmen Yahudiler'in teknik bilgilerinin etkisiyle hurma, üzüm ve bazı baklagillerin ekimi artmıştı. Tavuk ve büyük baş hayvan bakımı, kadınların ev ihtiyaçları için ürettiği eşyalar, ziraat için gerekli malzemeler de geliştirilmişti.¹⁰⁷

Yesrib halkı tüccardı ve genelde Şam'a giderlerdi.¹⁰⁸ Yesrib Yahudileri de diğer Yesribliler gibi ticaret yapıyor ve şehrin temel ihtiyaçlarını karşılayacak malları getiriyorlardı. Ayrıca cahiliye döneminde şehre dışardan gelerek çadır kurup buğday, arpa, zeytinyağı, zeytin, kumaş gibi maddeleri satan Yahudilerle beraber çalışıyorlardı.¹⁰⁹

Yahudiler, ihracat, ithalat işleriyle uğraşıyorlar ve tefecilik yapıyorlardı.¹¹⁰ Yahudilerden Kaynuka ve Nadir'in kendi adlarıyla anılan çarşıları vardı.¹¹¹ Ekonomik

¹⁰²Semhûdî, C.I,164; İbrahim Şerif, 319.

¹⁰³Semhûdî, C.I,165.

¹⁰⁴Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.II, s. 136.

¹⁰⁵Belâzurî, s. 24.

¹⁰⁶Hadari Beğ, Şeyh Muhammed, *Muhadaratü'l Tarihü'l-Ümeme'l-İslamiyye (ed-Devletü'l-Umeviyye)*, C.I, Mısır, (trz), s. 13.

¹⁰⁷Umerî, s.48.

¹⁰⁸Vâkidî, *Futûh*, Beyrut, 1960, s. 16.

¹⁰⁹Vâkidî, *Futûh*, Beyrut, 1960, s. 16.

¹¹⁰Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, C.I, s. 137.

¹¹¹İbnü'l-Esîr, C.I, s. 240.

alandaki en büyük başarıları olan¹¹² faiz sömürüsüyle Yesrib'teki Arapların işyerlerini,¹¹³ evlerini, ele geçirmişlerdir. Özellikle sarraflık, faiz ve tefecilik yoluyla büyük servetler elde edip¹¹⁴ bütün iktisadî alanlarda söz sahibi olmuşlardır. Medine ekonomisini denetim altına alıp sayıları da çoğalınca Yesrib'e etnik, siyasî ve ekonomik yönden hâkim oldukları¹¹⁵ rivayet edilmiştir.

Yahudiler, ziraat, demircilik, silah, kumaş, boyacılık ve dericilik gibi değişik sanatlarda uzmanlaşmış¹¹⁶ ve bu nedenle şehirde mevcut bulunan demircilik, silah yapımcılığı, dokumacılık ve kuyumculuk gibi para getiren meslekleri ellerine geçirmişlerdi.¹¹⁷

4. Yahudilerin Yesrib Arapları ile Kültürel İlişkileri

Yahudiler, ekonomik yönden şehre hâkim olmalarına rağmen siyasî, sosyal ve kültürel yönden Arapların etkisinde kalmışlardır. En önemlisi de İbranice bilmelerine rağmen Arapça konuşmalarıdır.¹¹⁸ Kabile isimleri ve kendi isimleri Arapça'dır. Hatta şiirlerini bile Arapça yazdıkları¹¹⁹ kaydedilmiştir. Yesrib'te kurulan Yahudi kolonisinde kendilerine ait öğretmenleri ve dinî merkezleri vardı.¹²⁰ Beytü'l-Midrâs denilen bir kurumda eğitim, öğretim ve yargı ile ilgili meselelerini halletmişlerdir. Burada Tevrat, Zebur ve Mişnâ öğretmişlerdir.¹²¹ Ama onlar neredeyse kendilerine akraba bir halk ile temas kurarak dil ve duyguda bütünüyle Araplaşmışlardır. Yesrib'te Araplarla kaynaşan Yahudiler, Arapların sosyal düzeninden, alışkanlıklarından ve örflerinden de etkilenmekle¹²² beraber en dinamik unsur olarak dinde Yahudi kalmışlar ve muhtemelen tek tanrıcılık lehine Arapları etkiledikleri¹²³ söylenmiştir. Yine Yahudiler, kabile taassubu, şiir zevki, cömertlik ve silah eğitimi gibi özellikleri, Araplardan almışlardır.¹²⁴ Yahudilerin artan kabilecilik duyguları, bir din çatısı altında yaşamalarını engellemiştir. Peygamber döneminde dışlandıklarında bile saflarını birleştirememişlerdir. Birbirleriyle

¹¹² Umerî, s.48.

¹¹³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, C.I, s. 137.

¹¹⁴ Cevâd Ali, C.IV, s.141; Berro, s. 188.

¹¹⁵ Cevâd Ali, C.IV, s.141; Berro, s. 188; Aişe Abdurrahman, 201.

¹¹⁶ Cevâd Ali, C.IV, s.141; Berro, s. 188.

¹¹⁷ Şevkî Dayf, *eş-Şiir ve'l-Ğinâ fi'l-Medine ve Mekke*, Mısır, (trz), s. 98.

¹¹⁸ Carl Brockelman, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, (Terc. Neşet Çağatay), Ankara, 1954, s.10, 11.

¹¹⁹ Şevkî Dayf, s. 98.

¹²⁰ Baro, s.187.

¹²¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, s.614.

¹²² Baro, s.187.

¹²³ Şeyh İna'yetullah, C.I, s.159.

¹²⁴ Umerî, s. 49.

sürtüşen kabileler halinde yaşamışlardır.¹²⁵ Bununla birlikte Yahudilerin Yesrib halkını küçümsemeyecek oranda etkilemiş olmaları doğaldır. Arapların bazı öğrendikleri, tartıştıkları, alışkanlıkları ve özellikle Peygamber, melek, şeytan, yaratılış, nesilleri tükenmiş uluslar hakkında bilgilerin birçoğunu onlardan aldıkları ve yine onların sanatlarından, ticarî, ziraî anlayışlarından ve hatta dinî ayinlerinden etkilendikleri¹²⁶ rivayet edilmiştir

Eski Arap şiirlerinde, Yahudi liderlerinin Yesrib'te evlenen Arap kızlarıyla ilk gece yattıkları ve daha sonra bu kızların evlendikleri erkeğin yanına gidebildikleri âdetinden bahsedilmiştir.¹²⁷ Ancak bu geleneğin Yesrib Arapları arasında pek yerleşmediği söylenebilir. Çünkü bu geleneğin uygulanması anında, bazen Araplar tarafından öldürme olayları görülmüştür.¹²⁸ Hatta Yahudilerin şehirde hâkimiyetlerini kaybetmesine sebep, bu geleneğin uygulanmaya çalışılması anında çıkan çatışmadır.

Yahudiler, Tevrat'tan referanslar gösterip kendi kitaplarında geleceği¹²⁹ beklenen Peygamber geldiğinde onunla beraber Arapları, Ad ve İrem kabilelerinin akıbetlerine uğratacakları tehdidi ile korkutuyorlardı.¹³⁰ Bu nedenle Yahudilerin, Arapları etkilediği en büyük düşünce: “Son peygamberin çıkacağı yerin, Yesrib olacağı”¹³¹ dır.

B. Arap Kabileleri (Güney Arapları)

Ma'rib seddinin (barajının) yıkılması ve ekonomik çöküntünün sonucu Yemen'den çıkmak zorunda kalan Ezd Kabilesi, Yesrib'e ulaştığında Hârise b. Sa'lebe ailesi ile birlikte kabileden ayrılarak Yesrib'e yerleşmişti. Evs ve Hazrec isimindeki iki oğlundan gelecekte Ensar olarak anılacak olan Evs ve Hazrec Kabileleri ortaya çıktı.

1. Evs ve Hazrec Kabileleri'nin Nesebî ve Kolları

Kayleoğulları olarak anılan Evs ve Hazrec, nesep olarak Yemen'deki Ezd Kabilesi'ndendir.¹³² Nesep zincirinde bir iki şüphe olmakla beraber İslâm tarihçileri, tarafından kabul gören sıralama şudur:

¹²⁵Umerî, s.48.

¹²⁶Derveze, C.I, s.115.

¹²⁷Dîneverî, s. 15.

¹²⁸Dîneverî, s.15; Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, *Eyyâmü'l-Arab fi'l-Cahiliyye*, Beyrut, s. 62; Çağatay, *Arap Tarihi*, s. 95.

¹²⁹Kitabı Mukaddes, Tensiye, bab18, ayet 15-19, s.196.

¹³⁰Nadir Özkuyumcu, “Asr-ı Saadet'te Hıristiyanlarla İlişkiler”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*(Editör, Vecdi Akyüz), C.II, İstanbul, 1994, s.425.

¹³¹Seyyid Cafer Şehidî, *Bir İslâm Tarihi Tahlili*, (Terc: Hasan Elmas), C.I, Ankara, 1992, s. 98.

¹³²Halife b. Hayyât, *Kitâbu't-Tabakât*, Beyrut,1993, s.139; Nebih Âkil, *Tarih'ül-Arabi'l-Kadîm fi Asri'r-Resul*, Dımaşk, 1983, s. 38; Reckendorf, “Evs”, *İA*, MEB, C.IV, s.418.

Benû'l-Evs ve Hazrec, İbney Hârise b. Sa'lebe b. Amr b. Âmir b. Hârise b. Sa'lebe b. Amr b. Âmir b. Hârise¹³³ b. İmriu'l-Kays b. Sa'lebe b. Mazin b. Ezd b. Gavs.¹³⁴ Evs ve Hazrec'in anneleri Kayle, Kahil b. Uzre b. Sa'd b. Zeyd b. Leys b. Seved b. Eslem b. Haf b. Kudâa¹³⁵ dır.

Başka bir rivayette ise Kayle, Arsam b. Amr b. Sufne'nin kızıdır.¹³⁶ Hangi rivayet doğru olursa olsun Evs ve Hazrec'e *Kayle*'nin çocukları¹³⁷ denmiştir. Onlar, Hârise'nin oğulları olarak çağrılmıyorlardı. Kayle, Evs ve Hazrec'in ilk nineleri oluyordu.

İbnü'l-Esîr ise nesep zincirini Kahtan'a kadar götürmektedir. Evs ve Hazrec İbney Hârise b. Sa'lebe Unka b. Amr Müzeyka b. Âmir Maussema b. Hârise el Gitrif b. İmriu'l-Kays b. Sa'lebe b. Mazin b. Ezd b. Gavs b. Nabt Malik b. Kahtan b. Sedeb Yeşcup b. Ya'rûb b. Kahtan¹³⁸ dır. Yine Semhûdî, Evs ve Hazrec'in nesebinin Arabû'l-Arîbe'nin dedesi olan Kahtan'a dayandığını ve Kahtan'ın ilk Arapça'yı konuşan kişi olduğunu iddia etmektedirler.¹³⁹

Benû Kayle Kabilesi önce Evs ve Hazrec olarak iki kabileye, sonra Evs ve Hazrec de kendi aralarında batın denilen küçük kabilelere ayrılmıştır.¹⁴⁰ Sadece Yesrib'te kalanlar "Ensâr" ismini almıştır.¹⁴¹

Evs'in Malik ismindeki oğlundan Amr, Evs ve Murre (Ceâdire) denilen üç erkek çocuk dünyaya gelmiştir.¹⁴² Birçok boyun türediği¹⁴³ Evs'in nesli, bu üç çocuktan çoğalmıştır. Evsoğulları'nın tümüne Malik b. Evs denmiştir. Hatme b. Ceşm b. Malik, Sa'lebe, Levzan, Avf, Avf b. Ömer, Heneş, Malik ve Kelfeoğulları'nın hepsi, Amr b. Avfoğulları'ndandır. Malik b. Avf'dan Muaviye ve Zeyd oldu. Cehceban b. Kuffe, bu

¹³³Asmaî, Abdülmelik b. Kureyb, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslâm* (thk. Muhammed Hasen Ali Yasin), Bağdad, 1959, s.87; Ya'kûbî, C.II, s. 37; Mes'ûdî, C.IV, s. 161; İbn Dureyd, C.II, s.448; Ebû Muhammad Abdullah b.Müslim, İbn Kuteybe, *el-Meârif*, Mısır, 1324,s.36; İbn Haldun, C.II, s. 231; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, C.III, s. 286; Hennâ Fahûrî, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, Beyrut, 1987, s. 13.

¹³⁴Hayyat, *Tabakât*, 139; İbn Hişam, C.I, s. 24; Hamevî, C.V, s. 36.

¹³⁵İbn Hişam, C.I, s. 24; İbn Hazm, s.332; Hamevî, C.V, s. 85; Berro, s. 189.

¹³⁶Hamevî, C.I, s. 85; İbn Haldun, C.II, s. 333.

¹³⁷Cevâd Ali(1993), C.IV, s.133.

¹³⁸İbnü'l-Esîr, C.I, s. 240; Mustafa Ebû Dayf, *Dirasât fi Tarihi'l-Arab Minzu Mâkable'l-İslam ilâ Zuhûri'l-Emeviyyin*, İskenderiye 1982, s.21.

¹³⁹Semhûdî, C.I, s. 122-124; İbnü'l-Esîr, C.I, s. 240.

¹⁴⁰İbnü'l-Kelbî, es-Sâib, Hişam b. Muhammed b. Bişr, *Nesebu Maad ve'l-Yemen el-Kebîr*, (thk. Naci Hasan), C.I, Beyrut, 1988, s.364; İbn Hazm, s.332; Eyüp Sabri Paşa, s. 309.

¹⁴¹Semhûdî, C.I, s. 125.

¹⁴²İbn Kuteybe, *el-Meârif* (Mısır 1324), s.36; İbn Dureyd, C.II, s. 437; Eyüp Sabri Paşa, s. 309.

¹⁴³İbn Haldun, C.II, s. 333; Kehhâle, C.I, s. 50.

boydandır.¹⁴⁴ Yine Malik b. Evs'den, Haris ve Ka'b ibni Hazrec b. Amr b. Malik, Ka'b'dan; Benî Zufroğulları, Haris'den; Havis ve Çeşmoğulları; Ceşm'den, Abdüleşheloğulları¹⁴⁵ türemiştir.

Yine Malik b. Evs'den şu batınlar türemiştir: Sa'd ve Âmiroğulları, Murre b. Malik'ten, Benû Sa'd'dan Ceadire türemişir. Amiroğulları'ndan, Atıyye; Umeyye ve Vail kolları ortaya çıkmıştır. Bunların hepsi, Zeyd b. Kays b. Amiroğulları'dır. Yine Malik b. Evs'den, Eslem, Vakıf ve İmriu'l-Kays b. Malikoğulları çoğalmıştır.¹⁴⁶

Hazrec Kabilesi'ne gelince önce beş batın ortaya çıkmıştır.¹⁴⁷ Bunlar; Ka'b, Amr, Avf, Ceşm ve Haris,¹⁴⁸ Ka'b b. Hazrec'ten; Saide b. Ka'boğulları,¹⁴⁹ Amr b. Hazrec'ten; Teymullah b. Sa'lebe b. Amr, Neccâroğulları'dır ve birçok kollara ayrılmıştır. Bunlar: Malikoğulları, Adfyoğulları, Maunoğulları ve Dinaroğullarıdır.¹⁵⁰

Yukarıda anlatılan kolların hepsi Neccâroğulları'ndan türemiştir.¹⁵¹

Malik b. Neccâroğulları'ndan Âmir, Ganem ve Amr oğulları, Amr, Âdî, Muaviye, Avf'dan; Salim ve Gavagiloğulları,¹⁵² Salim b. Avf'dan; Benî Aclan b. Zeyd b. Asem bin Salimoğulları ve Salim b. Avfoğulları, Ceşm b. Hazrec den; Gadh b. Ceşm ve Tezid b. Ceşm, Gadab b. Ceşm'den; Beyada ve Züraykoğulları, Tezid b. Ceşm'den; Seleme b. Sa'd b. Ali b. Raşid b. Saride b. Tezidoğulları, Haris b. Hazrec'dendir.¹⁵³

1.5. Evs ve Hazrec Kabileleri'nin Yesrib'e Gelişi

Lokman b. Adî b. Adiya tarafından yapıldığı iddia edilen Yemen Barajı (Seddü'l-Marib) nedeniyle¹⁵⁴ halk bolluk içerisinde yaşamaktaydı. Kur'an-ı Kerim'de bu kavmin ismine Sebe (Saba)¹⁵⁵ denmektedir. Kur'ân-ı Kerim, bu kavmin azdığı ve bu nedenle de "Allah'ın onları helak ettiğini, ülkelerini ise parça parça dağıttığını"¹⁵⁶ bildirmektedir.

¹⁴⁴İbn Haldun, C.II, s. 333.

¹⁴⁵İbn Haldun, C.II, s. 333.

¹⁴⁶İbn Haldun, C.II, s. 333.

¹⁴⁷Semhûdî, C.I, s.125.

¹⁴⁸Kalkaşandî, Ebi'l-Abbas Ahmed, *Nihâyetü'l-Ereb fi Marifeti'l-Ensâbi'l-Arab*, (thk. İbrahim Ebyarî), Beyrut, 1991, s.52, 53; Eyüp Sabri Paşa, s. 309.

¹⁴⁹İbn Haldun, C.II, s. 333.

¹⁵⁰İbn Haldun, C.II, s. 333.

¹⁵¹İbn Haldun, C.II, s. 333.

¹⁵²İbn Haldun, C.II, s. 333.

¹⁵³İbn Haldun, C.II, s. 334.

¹⁵⁴Mes'ûdî, C.IV., s. 149; Ebî Mansur Abdilmelik b. Muhammed b.İsmail b.es-Seâlibî, Tah: İbrahim Salih, *Simâri'l-Kulûb fi'l-Mudâf ve'l-Mansûb*, C.II, Dimaşk, 1994, s. 815.

¹⁵⁵Duhan, 37.

¹⁵⁶İbn Kesîr, Ebül İsmail, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, C.III, Beyrut, 1983, s. 304.

Bu kabilelerin kökü olan Ezd Kabilesi'nin Yemen'den göçüş sebebi üzerinde çeşitli tartışmalar olmakla birlikte¹⁵⁷ barajın yıkılması, ekonomik krizin başlaması¹⁵⁸ siyasî sarsıntılar ve Roma'nın Kızıldeniz'e hâkim olması¹⁵⁹ göçün gerçekleşmesinin ortak sebepleridir. Ezd Kabilesi'nin ekonomik sıkıntılar ve ülkedeki rahatsızlıklar nedeniyle barajın yıkılmasından önce ülkelerini terlettiklerini¹⁶⁰ yazan tarihçiler de vardır. Evs ve Hazrec'in göçü dendiği gibi sadece barajın yıkılışına bağlanamaz. Göçü hazırlayan uzun bir sosyolojik ve ekonomik sebepler zincirinin olması gerekir.

Ezd (Evs ve Hazrec'in dedesi) Kabilesi'nin Yemen'den ne zaman göçtüğü hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Söz konusu baraj birkaç kez yıkılıp tekrar inşa edilmiştir.¹⁶¹ İbn Habib'e göre Roma imparatoru Desius(ö.251) dönemine rastlar.¹⁶² Daha sonra İslam'ın gelişine yakın bir zamanda tekrar yıkılmıştır. Barajın onarımına dair Ebrehe'nin hatıraları bunu göstermektedir.¹⁶³ Hitti, İsfehâni'den naklen “barajın yıkılışının İslam'dan dört asır önce olduğunu “ söyledikten sonra, Glaser tarafından bulunup neşredilen Ebrehe'nin yazdığı kitabede olayın 542–543 tarihlerine rastladığını belirtmektedir. Kur'an 'da belirtilen (34/16) ” onlar yüz çevirdiler, biz de üzerlerine *arîm selini* gönderdik” ayetinin işaret ettiği olay 542'den sonra 570'den önce olmuştur, demektedir.¹⁶⁴ Watt ise, barajın yıkılması 451'den 542'ye kadar süren bir dizi olayın sonucudur,¹⁶⁵ demektedir. Yemen'den göç tarihini M.Ö. 115 tarihleri olarak iddia edenler olduğu gibi, M.S. II ve V. asır arasında olduğunu¹⁶⁶ söyleyenler vardır. İbrahim Şerif, Sedyo'dan naklen Medine'ye hicretin m. 300, Medine'yi işgalin ise M. 492'de olduğunu söyledikten sonra Hazrec'ten Sa'd b. Ubade ile büyük Hazrec arasında on bir nesil olduğunu, bu nedenle barajın yıkılma olayının M. 275 yılında olabileceğini¹⁶⁷ iddia eder. Bu bilgilere göre, üçüncü asrın başlarında barajın yıkılmış olması muhtemeldir.

Evs ve Hazrec Kabilesi'nin dedesi Kahtan b. Sebe'nin oğlu Amr, Yemen'in

¹⁵⁷Hadarî Beg, C.I, s.13.

¹⁵⁸Seâlibî, *ag*,C.II, s.815; Ebû Cafer Muhammed İbn Habib, *Kitâbu'l-Muhabber*, (thk. ElizaLichtenstater), Haydarâbâd, 1942, s. 372; Mes'ûdî, C.III, s. 206; Hamevî, C.V, s. 36; Eyüp Sabri Paşa, s. 308; Âlûsî, C.III, s. 28.

¹⁵⁹Umerî, s. 49.

¹⁶⁰İbn Hişam, C.I, s. 29; Hamevî, C.V, s. 36 vd.

¹⁶¹Hamidullah,Muhammed, *Aziz Kur'an*, (Çev. Abdulaziz Hatib, Mahmut Kanık), İstanbul, 2000, s.577.

¹⁶²İbn Habib, *Muhabber*, s.372.

¹⁶³Hamidullah, *Aziz Kur'an*, s.577; *İslam Peygamberi*, C.1, s.323.

¹⁶⁴Hitti, Phip k, *İslam Kültürü*(çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1989, C.I, s.100.

¹⁶⁵Watt, Montgomery, *Kur'an'a Giriş* (çev. Süleyman Kalkan), Ankara, 2000, s.21.

¹⁶⁶İbn Habib, s. 372; Mevdûdî, C.VI, s. 174; Umerî, s. 49.

¹⁶⁷İbrahim Şerif, s.339.

lideriydi. Amr öldüğünde liderlik Umran b. Kâhin'e geçti.¹⁶⁸ Hârise b. Sa'lebe şartların kötülüğü ve lider çatışmalarından dolayı kızıp malını sattı.¹⁶⁹ Avf. b. Amr'ın "durduğu yerden yükselmek isteyen, refah içinde yaşamak isteyen hurmalıkların olduğu Yesrib'e gitsin" tavsiyesiyle¹⁷⁰ Hicaz'a yöneldi.

1.6. Evs ve Hazrec'in Yerleşim Yerleri

Hârise b. Sa'lebe, önce Sa'lebe ve Zikar arasına yerleşti. Bu nedenle buraya *Salebiyye* dendi.¹⁷¹ Kayleoğulları, çoğalınca Sa'lebe'ye sığmayınca Yesrib'e doğru geldiler.¹⁷² Hayber Yahudilerinden izin alarak orada yerleştiler.¹⁷³ Kaylaeoğulları'nın geldiği günlerde Yesrib'in ilk sakinlerinden Amâlika'nın kalıntıları olan kabilelerden Benû Nuayf, Benû Sa'd, Benû Ezrâk, Benû Nazrun, Beliğ Kabilesi'nden Benû Uneyf, Mürîd, Muaviye b. Haris b. Bahse b. Selim, Benû Cezmâ (Yemen'den bir kabile) Kabileleri yaşamaktaydı. Bunların tarlaları ve hurmalıkları bulunmaktaydı. Yahudi gruplarından ise Benî Nadir, Kurayza, Kaynuka, Benû Sakma, Benî Sa'lebe, Benî Zura, Benî Yezid, Benî Yehdal, Benî Avf ve Benî Ases Yesrib'te yaşadıkları¹⁷⁴ rivayet edilmiştir Bu Yahudi Kabileleri'nin Yesrib'te taştan bina ve evleri menzilleri ve malları vardı.¹⁷⁵

Evs, Kurayza ve Nadir Yahudilerinin çevresinde, Avali bölgesine; Hazrec, Yesrib'in Safile bölgesine yerleşip, Benî Kaynuka Yahudilerine komşu oldular.¹⁷⁶ Evs'in yerleştiği bölge, Hazrec'e göre daha verimli bölgeydi.¹⁷⁷ Kayleoğulları Yesrib'e yerleştikten sonra onlar da servet, utumlar edindi. Hazrec'in kollarından Adiy, Mazin, Dinar, Benû Neccar kolları, İslami dönemde yapılan Mescid-i Nebevî civarında; Benû Malik ve Benû Adiy, Mescit'in batı cephesinde;¹⁷⁸ Benû Mazin, Medine'nin kible cephesinde; Benû Dinar, Bathan ovasının arkasında yerleşmişlerdi. Ayrıca Benû Habla ve Kuba, Bathan ovasının doğu yönünde; Benû Beyâde, Benû Zerîk, Benû Seleme ovanın kuzeybatısında; Benû Saide, Şam kapısından girişteki koyun pazarının doğusunda,

¹⁶⁸Ya'kübü, C.II, s. 37; Âlûsî, C.III, s. 286; Hadarî Beg, C.I, s. 12.

¹⁶⁹Hamevî, C.V, s. 36; Eyüp Sabri Paşa, s. 310.

¹⁷⁰Mes'ûdî, c.IV, s. 161; Semhûdî, s. 118-120.

¹⁷¹Hamevî, C.V, s. 36; Semhûdî, C.I, s. 121; Hadarî Beg, C.I, s. 12.

¹⁷²Hennâ Fahûrî, s.13; Âlûsî, C.III, s. 286; Mes'ûdî, C.III, s. 206.

¹⁷³İbn Kesîr, *Sîret*, C.I, s. 409-410; Hadarî Beg, C.I, s. 12.

¹⁷⁴İbn Haldun, C.II, s. 330-33.

¹⁷⁵İbnü'l-Esîr, C. II, s. 240.

¹⁷⁶Semhûdî, C.I, s. 72.

¹⁷⁷Umerî, 49.

¹⁷⁸İbnü'l-Esîr, C. I, s. 240.

Bathan vadisinin yanında yaşıyorlardı.¹⁷⁹ Evs Kabilesi, Medine'nin zengin, ziraata elverişli bölgelerinde, önemli Yahudi topluluklarıyla komşu idiler.¹⁸⁰ Evs'in en önemli kollarından sayılan Dübey'a, Ümeyye, Ubeyd, Benû Muaviye, Benû Cehceba, Benû Levzân, Kuba yöresinde; Benû Zifer, Benû Hârise, Benû Abdüleşhas ve benû Zarûra, Harretu'l-Vakum'un doğu yönünde; Amr, Ceriş, Ratic bölgesinde; vakıf ve Selem, Avâli'de; Benû Ümeyye, Vâil ve Atiye (kısa boylu olduklarından onlara "ceâdire" denmiştir.) Bathan ve Ranûna'nın birleştiği Kuba yakınında yerleşmişlerdi.¹⁸¹

Evs Kabilesi'nin Utumları

- 1- Utumu'l-Vakum
- 2- Utumu Ral
- 3- Utumu Mustezil
- 4- Utumu Huceyin
- 5- Utumu'l- Mevca
- 6- Utumu'l- Izk
- 7- Utumu Şas
- 8- Utumu Sazaril
- 9- Utumu Macşun¹⁸²

Hazrec'in Kabilesi'nin Utumları

- 1- Utumu İmriu'l-Kays
- 2- Utumu'l-Müzdelife
- 3- Utumu'l-Gavafiy
- 4- Utumu Muzahım
- 5- Utumu'l-Ağleb
- 6- Utumu'l-hayt
- 7- Utumu'l-Aşhek
- 8- Utumu'l-Atvel
- 9- Utumu'n-Nahiye
- 10- Utumu'l-Caiş
- 11- Utumu Ahnesr
- 12- Utumu'l-Esvedi

¹⁷⁹İbrahim Şerif, s.335–337.

¹⁸⁰İbrahim Şerif, s.337.

¹⁸¹İbrahim Şerif, s. 334, 335.

¹⁸²Semhûdî; *Vefâ*, C.I, s. 134–141.

- 13- Utumu'l-Akreb
- 14- Utumu'l-liva
- 15- Utum Sakife
- 16- Utum fi dâri
- 17- Utumu Damrî
- 18- Utumu'l-Farî
- 19- Utumu Maşat
- 20- Utumu'l-Vasif
- 21- Utumu'l-Munif
- 22- Utumu'z-Zahiriyye¹⁸³

4. Evs ve Hazrec Kabilesi'nin Şehre Hâkim Oluşları

Süleyman Peygamber'den sonra Esad b. Âmir b. Rabia b. Malik Yemen'de saltanat kurup amcası oğlu Fityan b. Sa'd'ı Hicaza ve Tihame'ye gönderdiği¹⁸⁴ söylenmektedir. Fityon kötü huylu bir insandır.¹⁸⁵ Fityon'un Yesrib'te evlenen her kızla ilk olarak kendisinin Zifafa gireceğine dair bir kanun yaptığı¹⁸⁶ ve bunu Araplara uyguladığı anlatılmaktadır. Kız kardeşinin evlendiği gün¹⁸⁷ Malik b. Aclan'ın kadın elbisesi giyerek kız kardeşiyle birlikte Fityon'un odasına girdiği ve Fityon'u kılıç darbeleriyle öldürerek Gassan kralı İbn Cübeyle'nin yanına kaçtığı¹⁸⁸ rivayet edilmektedir. Malik b. Aclan, Gassan Melikine artık ülkesine dönemeyeceğini anlatınca, İbn Cübeyle, Yesrib'e askeri harekât yapmaya karar verdi.¹⁸⁹ Büyük bir gizlilik içerisinde Yesrib'e giren İbn Cübeyle'nin Yahudileri, gafilce yakalayarak hepsini kılıçtan geçirdiği¹⁹⁰ anlatılmaktadır. İbn Cübeyle, Yesrib'teki Yahudi hâkimiyetini tam olarak kırdıktan sonra Şam'a döndü. Böylece Kayleoğulları Yesrib'te hâkimiyeti ellerine alıp Yahudilerin utumlarına, mallarına ortak oldular. Evs ve Hazrec'ten her aile, beğendiği yerlere yerleşti.¹⁹¹ Evs ve

¹⁸³Semhûdî, *a.g.e.*, C.I, s. 135-151.

¹⁸⁴Dîneverî, s. 41

¹⁸⁵İbnü'l-Esîr, C.I, s. 241.

¹⁸⁶Dîneverî, s. 15; Semhûdî, C.I, s. 126; Hamevî, C.V, s. 85; Eyüp Sabri Paşa, s.312.

¹⁸⁷Taberî, C.II, s. 100; Mes'ûdî, C.IV. s. 54; İsfehânî, C.II, s. 170, İbn Kesîr, *Sîret*, C.II, s. 12.

¹⁸⁸Hamevî C.V, s. 85; (Bazı Tarihçiler, Yemen Tubbası, Ebû Kerb'in yanına gittiğini söyler. Ama Yemen Tubbası'nın yalnız Yahudilerle değil Evs ve Hazrec ile de savaştığı yazılıdır. Bu nedenle Yemen Tubbasının Medine'ye gelişinin başka bir zamanda olması ihtimali vardır. İbn İshak, *Sîret*, s. 29; Mes'ûdî, C.2 s. 77; İbn Abdırabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelusî, *Kitâbu'l-İkdi'l-Ferid*, C. 3, Beyrut, 1991, s.334. Yine İbn Kuteybe'den naklen İbn Haldun, Malik b. Aclan'ın İbn Cübeyle zamanında olduğunu belirterek Yemen Tubbası'yla zaman farkı olduğunu söyler. İbn Haldun, C.II, s. 335)

¹⁸⁹İsfehânî, C.II, s.171; İbn Haldun, C.II, s. 63; Semhûdî, C.I, s. 129; K. Brockelman, s. 42.

¹⁹⁰Dîneverî, s. 41; Âlûsî, C.II, s. 240.

¹⁹¹İbnü'l-Esîr, C.I, s. 241; İbn Kesîr, *Sîret*, C.I, s. 10; Eyüp Sabri Paşa, s. 312; K. Brockelman, S.42.

Hazrec, Yesrib'te utumlar, malikâneler ve çiftlikler kurdular.¹⁹² Böylece Kayleoğulları, Yesrib'in tek hâkimi oldu.

Evs ve Hazrec, Yesrib'te hâkimiyet sağladıktan sonra kendi aralarında kardeş olmalarına rağmen anlaşamadılar, kılıçlara sarıldılar. Yıllarca savaştılar. Bu savaflara "Eyyâmü'l-Arab" denmektedir.¹⁹³ Yahudiler, hâkimiyeti kaybettikten sonra bu iki kardeş grubu birbiriyle çatıştırıyordu. Nadir ve Kurayza Kabileleri bu çatışmalarda Evs'in müttefiki; Kaynuka Kabilesi, Hazrec'in müttefiki oluyordu.¹⁹⁴

5. Evs ve Hazrec'in Geçim Kaynakları

Yesrib halkı da Mekkeliler gibi tüccardı ve genelde Şam'a giderlerdi.¹⁹⁵ İslâm öncesinde Yesrib'deki Kayleoğulları üzerinde Yahudilerin ekonomik baskısı görülmektedir. Yahudiler, Evs ve Hazrec Kabileleri'ni rençber gibi istihdam ediyorlardı. Onlar ekip biçiyor mahsulü Yahudiler'in aldığı¹⁹⁶ rivayet edilmiştir. Yesrib ve Tihame' de "Merzuban" denilen kişiler tayin ediliyordu. Bunlar toprakların ve Malikânelerin sahibiydi ve bölgenin haracını (vergisini) toplarlardı. Kayleoğulları da Yahudilere haraç vermeyi kabul etmişlerdi. Çünkü Yahudiler, Yesrib'in melikleriydi.¹⁹⁷ Eski Arap şiirine baktığımızda Kayleoğulları şöyle derlerdi:

"Nadir ve Kurayzaoğulları'na verdik haracı

*Kisra'ya ödediğimiz haraçtan sonra*¹⁹⁸

Bu şiirlerden Yesribli Araplar'ın önce İran Kisralarına, daha sonra Yahudilere haraç verdiklerini çıkarıyoruz.

Evs ve Hazrec, sayıca çoğaldıktan sonra hurmalıklar diktiler,¹⁹⁹ malikâneler kurdular.²⁰⁰ Bütün bu sebeplerden dolayı, Araplardan yana gelişen ekonomik şartlar, Yesrib'te Yahudilere karşı bir güç olmalarını sağladı.²⁰¹ Kayleoğulları, ilk anlarda Yahudileri Hayber ve Fedek'e aşamalı olarak sürdürdülerse²⁰² de hâkimiyet Yahudiler

¹⁹²Hamevî, C.V, s. 85.

¹⁹³Ya'kübî, C.II, s. 37; İsfehânî, C.II, s. 164; İbnü'l-Esîr, C.I, s. 250; Ebyârî, Şeyh Abdilhadî, *Saûdu'l-Metâli*, Mısır-Bulak, C.II, 1283, s. 79; Eyüp Sabri Paşa, s. 311.

¹⁹⁴İsfehânî, C.II, s. 164; İbnü'l-Esîr, C.I- s. 250.

¹⁹⁵Vâkidî, *Futûh*, s. 16.

¹⁹⁶M.Şemseddin, *İslam Tarihi*, s. 408.

¹⁹⁷Hamevî, C. V, s. 36.

¹⁹⁸Hamevî, C. V, s. 83.

¹⁹⁹Hamevî, C. V, s. 36; Corci Zeydan, s.250.

²⁰⁰Ömer Garemetül Ümre, *el-Mu'cemu'l-Coğrafiyye li'l-Bilâd, Arabiyyetü's-Suudiyye*, Riyad, 1389, s.2.

²⁰¹Umerî, s. 49; Hadarî Beg, C. I, s. 12.

²⁰²Hamevî, C. V, s. 36.

elindeydi.²⁰³

6. Evs ve Hazrec Kabilesi'nin Dinî İnançları

Kayleoğulları, putperestti, Allah'a ortak(şirk) koşuyordu. Cahiliye döneminde Menât isimli putları vardı.²⁰⁴

Menât, Mekke ile Medine arasında, Kudeyd'in Müşelşel bölgesinde, Kızıldeniz sahil kıyılarına yakın bir yerde idi. Amr b. Luhay, bu heykeli put olarak diktiği²⁰⁵ rivayet edilmiştir. Bu putun bakıcısı, Gatârif denen bir kişiydi.²⁰⁶ Bu put, Hz. Ali tarafından yıkılmıştır.²⁰⁷ Menât da Uzzâ ve Lat gibi Allah'ın kızı kabul edilirdi.²⁰⁸ Kayleoğulları, cahiliye döneminde hac ibadeti yaparlardı. Ancak, *Menât*'ı, Allah'a ortak koşarak, bu ibadeti yaparlardı. Vakfe yaptıktan sonra bu putun yanında başlarını tıraş ederler, saygı durumunda bulunurlar, onu tazim ederler ve putun yanında ibadet amacıyla gecelerlerdi. Bunları yapmadan haclarının tamam olamayacağına inanırlardı.²⁰⁹ Bu kabilenin adetlerinden bir diğeri ise, onu telbiye ettikten sonra Safa ve Merve arasında tavaf ederlerdi.²¹⁰

Kayleoğulları, Yahudilerle ilişkilerinin sonucunda Yahudiliğin tevhit görüşü bağlı olarak putperestliği ıslah etme ihtiyacı duymuşlardır. Uzun yıllar Yesrib'te etkisini sürdüren Yahudiliğin tevhit inancı, Evsler'in askeri liderlerinden rahip Ebû Âmir'in, putperestliği ıslah etmesinin faktörlerinden birisidir.²¹¹

Sonuç

Tarihin bilinmeyen dönemlerinden beri şehirde farklı etnik grupların bulunduğu söylenebilir. Özellikle Yesrib Amâlikalıları'nın Nuh tufanından beri Yesrib'te yerleşmiş şehrin ilk sakinleri oldukları kaydedilmiştir. Şehir ismi, şehri kurduğu söylenen Amâlikalı Kabilesinden Yesrib'e nispet edilmiştir. Tevrat'a göre, Amâlika Kabilesi, yeryüzündeki

²⁰³İbnü'l-Esîr, C. I, s. 240.

²⁰⁴İbnü'l-Kelbî, es-Sâib, Hişam b. Muhammed b. Bişr, *Kitâbu'l-Asnâm (Putlar Kitâbı)*, (Çev. Beyzâ Düşüngen), Ankara, 1969, s.11; Semhûdî, C.I, s. 342; Kehhâle, C.I, s.5; Reckendorf, "Evs", *İA*, MEB, C.IV, s. 418-448.

²⁰⁵ Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara, 2003, s. 158.

²⁰⁶ İbn Hazm, *Cemhere*, C.II, s. 491.

²⁰⁷İbnü'l-Kelbî, *Asnâm*, s.11.

²⁰⁸Necm, 19; Lings, s.277.

²⁰⁹Semhûdî, C.I, s.342.

²¹⁰Ezrâkî, C.II, s.125; Fakihî, C.V, s.163; İbn Hazm, *Cemhere*, C.II, s.491; Nebih Âkîl, *Tarihu'l-Arabi'l-Kadîm ve Asru'r-Resul*, 2. Baskı, Beyrut, 1983, s.229; Ahmed, Çelebî, *Mevsûatu Tarihi'l-İslamiyye*, C. I-X, Kahire,1983, s.169.

²¹¹Kehhâle, C. I, s. 5; Reckendorf, "Evs", *İA*, MEB, C. IV, s. 419.

ilk millettir.

Amâlika Kabilesi'nin, Yesrib'te Yahudilerden önce yüksek taş binalar yaptıkları göz önüne alınırsa iddiaların aksine utumların Yahudiler'in icadı olmadığı görülür.

Yahudiler, Hz. Musa zamanında Yesrib'e geldiklerini söyleseler de M.I. yüzyıla kadar şehirde Yahudi izlerine rastlanmamıştır. Kendilerini, dünya politikaları gereği yaşadıkları yörelerin en eski milleti göstererek o toprakların gerçek sahibi olduklarını ispatlama çalışmaları bağlamında Musa Peygamber (yaklaşık olarak M.Ö.11. yüzyıl) zamanında geldiklerini iddia etmişlerdir. Kutsal kitaplarında yazılı emirler nedeniyle "Amâlikâlîlar"ın süt çocuğundan ineklerine kadar gök kubbe altında onları hatırlatacak ne varsa yok edilmesini kutsal bir görev" görecektiklerine kadar onlara olan aşırı kinleri nedeniyle oraya gelmiş olsalar da savaştan sonra memleketlerine döndükleri, gerçeğe daha yakındır. Yahudiler aynı kinle Yesrib'teki Araplara karşı "zıfaf gecesi" uygulamasını getirmişlerdir.

Yahudiler, Yesrib'in en güzel yerlerine yerleşmiş, şehrin ziraatını, ticaret ve sinai faaliyetlerini ellerine alıp ekonomiye tam olarak hâkim olmuşlardır. Faiz sömürüsüyle Arapları kendilerine muhtaç etmişlerdir. Buna rağmen Yesrib'te Yahudilik yayılmamıştır. Çünkü Yahudilik şerefının, ancak dünyanın en üstün ırkı olan Yahudilere ait olacağını savunmuşlar ve doğuştan Yahudi olmayanlara itibar etmemişlerdir.

Yemen'de barajın yıkılması, göç sebebi olarak kabul edilse bile, sosyal ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle Ezd kabilesi yaklaşık olarak üçüncü asırda Yemen'den Yesrib'e göç etmiştir. Kayleoğulları olarak bilinen Evs ve Hazrec Kabileleri, Yesrib'te Yahudilerin yanına yerleşmişlerdir. Kayleoğulları önce Yahudilerin yanında çalışmış ve gelirlerini Yahudiler'e vermiştir. Daha sonra birçok kollara ayrılarak büyüyen Evs ve Hazrec Kabilesi, Gassânîler'in de yardımıyla şehre hâkim olmuştur. Putperest olan Kayleoğulları, Yahudiler'in tevhit görüşünün etkisiyle, putperestlikte ıslah hareketine girişmişlerdir

BİBLİYOGRAFYA

- AHMED B. HANBEL, *Müsned, Müsned*, I-V, Beyrut, (?).
- AİŞE ABDURRAHMAN, *Maa'l-Mustafa*, Beyrut, 1983.
- ÂKİL, Nebih, *Tarih'ül-Arabi'l-Kadîm fi Asri'r-Resul*, Dımaşk, 1983.
- ÂLÛSÎ, Mahmûd Şükrî, *Bulûğu'l-Ereb fi Marifeti Ahvâli'l-Arab*, 1. Baskı, Beyrut, 1314.
- ARAFAT, W.N, "New Light on the Story of Banu Qurayza and the Jews of Medina", *Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, (s.100-107), 1976,1.
- ASMAÎ, Abdülmelik b. Kureyb, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslâm* (thk. Muhammed Hasen Ali

Yasin), Bağdad, I-III, 1959.

ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, İstanbul, 1989.

BELÂZURÎ, Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Futûhu'l-Buldân*, Beyrut, 1982.

BELÂZURÎ, Ebi'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Kitâbu'l-Cümel Min Ensâbi'l-Eşrâf*, (thk. Suheyl Zekkâr, Rıyâd Zirikli), I-XIII, Beyrut, 1996.

BEYDÂVÎ, Abdullah b. Ömer; *Tefsirül-Kâdı Beydâvî*, I-IV, Musul, 1283.

BROCKELMAN, Carl, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, (Terc. Neşet Çağatay), Ankara, I, 1954.

CAFER ŞEHİDÎ, Seyyid, *Bir İslâm Tarihi Tahlili*, (Terc: Hasan Elmas), I-II, Ankara, 1992.

CEVÂD ALÎ, *Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-X, Mısır, 1397,1993.

CORCİ ZEYDAN, *Arab Kable'l-İslam*, Mısır, 1908.

ÇAĞATAY, Neşet, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara, 1989.

ÇELEBÎ, Ahmed, *Mevsûatu Tarihi'l-İslamiyye*, I-X, Kahire,1983.

ÇELİKKOL, Yaşar, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara, 2003.

DAYF, Şevkî, *eş-Şiir ve'l-Ğinâ fi'l-Medine ve Mekke*, Kahire, 1979.

DERVEZE, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz.Muhammed'in Hayatı*(Çev. Mehmet Yolcu), I-III, İstanbul, 1995.

DÎNEVERÎ, Ahmed b. Davud, *el-Ahbâru't-Tivâl*, Kahire, 1960.

EBÛ DAYF, Mustafa Ahmed, *Dirâsât fi Tarihi'l-Arab Minzu Mâkable'l-İslam İlâ Zuhuri'l-Umeviyyîn*, İskenderiyye, 1982.

EBÛ'L-FADL İVAD, Ahmed, *Mekke fi Asrı Mâkable'l-İslâm*, Rıyad, 1981.

EBÛ'L-FİDÂ, İsmail b. Ali b. Mahmut b. Ömer, *Tarihi Ebi'l-Fidâ (Musemmâ el-Muhtesar fi Ahbâri'l-Beşer)*, (tlk: Mahmûd Deyyûb, 1. Baskı),I-VI, Beyrut, 1417.

EBYÂRÎ, Şeyh Abdilhadî, *Saûdu'l-Metâli*, Mısır-Bulak, I-II, 1283.

ERDEM, Sargon, "Amâlika", *DİA*, C.II, s.557.

EYÜB SABRÎ PAŞA, *Mir'âtü Mekke*, İstanbul, 1304.

EYÜB SABRÎ PAŞA, *Mirat-ı Medine*, Kostantiniyye, 1304.

FAHÛRÎ, Hennâ, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, Beyrut, 1987.

FÎRÛZÂBÂDÎ, *Kâmûsu'l-Muhît* (Asım Efendi Tercümesi), I-III, İstanbul, (trz).

GÜNALTAY, M.Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, (Sadeleştiren: M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli), Ankara 1997.

GÜNALTAY, M. Şemsettin, *İslâm Tarihi*, C. I, İstanbul, 1341.

HADARÎ BEG, Şeyh Muhammed, *Muhâdarâtü't-Tarihi'l-Ümemi'l-İslâmiyye* (ed-Devletü'l-Umeviyye), C.I, Mısır, (trz).

HAMİDULLAH, Muhammed, *Aziz Kur'an*, (Çev. Abdulaziz Hatib, Mahmut Kanık),

İstanbul, 2000.

HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, (Çev. M.Said Mutlu), 3.Baskı, İstanbul, 1972.

HAMİDULLAH, Muhammed, *Mecmuatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye lil-Ahdi'n-Nebeviyyi ve'l-Hilafeti'r-Raşide*, 5. Baskı, Beyrut, 1985.

HAYYÂT, Halife, *Kitâbu't-Tabakât*, (thk. Mustafa Necip Fevvez, Hikmet Keşli Fevvez), Beyrut, 1993.

HİMYERÎ, Muhammed Abdulmun'im, *er-Ravdu'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr, Mu'cemü'l-Coğrafiyye*, (thk. İhsan Abbas), 1. Baskı, Beyrut, 1984.

HİTTİ, Phip k, *İslam Kültürü*(çev. Salih Tuğ), I-IV, İstanbul, 1989.

HİZMETLİ, Sabri, *İslâm Tarihi*, 1995.

İBN ABDİRABBİH, Ahmed b. Muhammed el-Endulusî, *Kitabu'l-İkdi'l-Ferîd*, I-VII, 1. Baskı, Beyrut, 1991.

İBN DUREYD, Muhammed b. Hasen, *el-İştikâk*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), 1. Baskı, I-II, Beyrut, 1991.

İBN HABİB, Ebu Cafer Muhammed, *Kitâbu'l-Muhabber*,(thk.Eliza Lichtenstater) Haydarâbâd, 1942.

İBN HALDUN, Abdurrahman, *Kitâbu'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fi Eyyâmi'l-Arab ve'l A'cem ve'l-Berber ve Men Asarehum Min Zevi'l-Sultâni'l-Ekber*, I-VII, Beyrut, 1992.

İBN HAZM, Ali b. Ahmed, *el-Faslu fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, I-V, Beyrut, (1977?).

İBN HİŞAM, Ebû Muhammed Abdilmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk, tlk: Ömer Abdusselam Tedmûrî), I-IV, Beyrut, 1993.

İBN İSHAK, Muhammed b. İshak b. Yesar, *Sîretu İbni İshak lil-Musemmâti bi Kitâbi'l-Mübtedâ ve'l-Mebâsi ve'l-Meğâzi*, (thk. Muhammed Hamidullah), Konya, 1981.

İBN KESİR, Ebû'l-Fidâ, İsmail, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (tas: Ahmed Abduşşafi), Lübnan, (trz.).

İBN KESİR, Ebül İsmail, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-VIII, Beyrut, 1983.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammad Abdullah b.Müslim, *el-Meârif*, (thk. Servet Ukkâşe), (trz), Mısır, 1324.

İBN MANZÛR, İmam Alleme, *Lisânü'l-Arab*, (thk: Ali Şiiri), I-XX, Beyrut, 1988.

İBN RUSTAH, Ahmed b. Ömer (300/913), *Kitâbu'l-A'lâku'n-Nefise*, (thk. M. J. De Goeje), I-II, Leiden, 1891.

İBN ŞEBBE, Ömer b. Şebbe el-Nemîrî el-Basrî, *Kitâbü Tarihi'l-Medineti'l-Münevvere (Ahbârü'l-Medineti'l-Münevvere)*, thk: Fehm Muhammed Şeltut, I-IV, Cidde, 1393.

İBNU'd-DIYA, el-Mekkî, Muhammed b. Ahmed, *Tarih u Mekketi'l-Müşerefe ve'l-*

Mescidi'l-Harâm ve'l-Medineti's- Şerife ve Kabri's-Şerif, (thk. Alau İbrahim el-Ezherî), Beyrut, 1997.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebû'l-Fereç, el-Kuraşî, *Kitâbü'l-Mevdûât*, I-IV, (?) 1966.

İBNÜ'L-ESÎR, *en-Nihâye*, I-IV, (?), İhya Tab'i.

İBNÜ'L-ESÎR, İzzuddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Mısır, 1340.

İBNÜ'L-FAKÎH, Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî, *Kitâbu'l-Buldân*, (1. Baskı), Beyrut, 1996.

İBNÜ'L-KELBÎ, es-Sâib, Hişam b. Muhammed b. Bişr, *Kitâbu'l-Asnâm (Putlar Kitâbı)*, (Çev. Beyzâ Düşüngen), Ankara, 1969.

İBNÜ'L-KELBÎ, es-Sâib, Hişam b. Muhammed b. Bişr, *Nesebu Maad ve'l-Yemen el-Kebîr*, (thk. Naci Hasan), I-II, Beyrut, 1988.

İNAN, Afet, *Eski Mısır Tarihi*, TTK, Ankara, 1998.

İSFEHÂNÎ, Ali b. Hüseyin, *Kitâbu'l-Eğânî*, (İbrahim Ebyarî baskısı ve diğeri), I-XXI, Mısır ve Kahire baskıları, 1969–1979, 1921.

KALKAŞANDÎ, Ebi'l-Abbas Ahmed, *Nihâyetü'l-Ereb fi Marifeti'l-Ensâbi'l-Arab*, (thk. İbrahim Ebyarî), Kahire ve Lübnan, 1991.

KALKAŞANDÎ, Ebi'l-Abbas Ahmed, *Subhu'l-A'sâ fi Sinaâti'l-Inşâ*, I-XIV, Kahire, 1963.

KEHHÂLE, Ömer Rıza, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab el-Kadîme ve'l-Hadîse*, I-V, 8.Baskı, Beyrut, 1997.

KINAL, Firuzan, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK., Ankara, 1998,

KİTABI MUKADDES, İstanbul, 1997.

KUTBÎ NAHRAVÂNÎ, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, *Kitâbu'l-A'lâm bi A'lami Beytillâhi'l-Harâm*, (İşraf: Said Abdulfettah, Thk ve tak: Hişam Abdilaziz Ata), Mekke,(trz.).

KUTLUAY, Yaşar, *İslâm ve Yahudi Mezhepler*, İstanbul, 2001, Ankara, 1965.

MES'ÛDÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, I-IV, Beyrut,1988.

MEVDÛDÎ, Ebû'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an*, (terc. Kurul), I-V, İstanbul, 1987.

MUSTAFA SADIK ER RAFÎÎ, *Tarihu'l-Âdâbi'l-Arab*, I-III, Beyrut, 1974.

NEDVÎ, Ebî Zekerriya Muhyiddin b. Şeref ed-Dımaşkî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât*, I-III, Beyrut,1966.

NEDVÎ, Ebûl-Hasen, *Rahmet Peygamberi*, İstanbul, 1992.

NEVEVÎ, Muhyiddin Ebû Zekerriya Yahya, *Sahihü'l-Müslim bi-Şerhi Nevevî*, Beyrut, I-XVIII, Beyrut, 1929.

ÖMER, Çaremetül Ümre, *el-Mu'cemu'l-Coğrafiyye li'l-Bilâd, Arabiyyetü's-Suudiyye*, Riyad, 1389.

- ÖZÇELİK, Nazmi, *İlk çağ tarihi ve uygarlığı*, Ankara, 2002.
- ÖZKUYUMCU, Nadir “Asr-ı Saadet'te Hıristiyanlarla İlişkiler”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam* (Editör, Vecdi Akyüz), I-V, İstanbul.
- RECKENDORF, “Evs”, *İA*, MEB, C.IV, s.418.
- SA'D ZAĞLUL, ABDULHAMİD, *Fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Beyrut, 1975.
- SEÂLİBÎ, Ebî Mansur Abdîmelik b. Muhammed b.İsmail, Tah: İbrahim Salih, *Simâru'l-Kulûb fi'l-Mudâf ve'l-Mansûb*, I-II, Dımaşk, 1994.
- SELİGHSON, “Amalika”, *İA*, MEB, C.II, s.392, 557.
- SEMÛDÎ, Abdullah b. Seyyid Şerif Şihabuddin İbnü'l-Abbas Ahmed Hüseyinî, *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbârı Dâri'l- Mustafa*, I-IV, Mısır, 1326.
- SEYYİD, Rıdvan, *İslamda Cemaatler Kavramı* (Çev: Mehmet Can), İstanbul, 1991.
- SEZİKLİ, Ahmed, *Hz. Peygamber Döneminde Nifâk Hareketleri*, Ankara, 1997.
- SHAHAK, İsrail, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*(Çev: Ahmet Emin Dağ), İstanbul, 2002.
- SÜHEYLÎ, *Ravdu'l-Unf*, I-IV, Beyrut(?).
- ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammed b. Abdilkerim b. Ebî Bekir, *el-Milel ve'n-Nihal*, I-III, Kahire, 1976.
- ŞEMSETTİN, M. *İslâm Tarihi*, İstanbul, 1340–1341.
- ŞERİF, Ahmed İbrahim, *Mekke ve'l-Medine fi'l-Cahiliye ve Ahdi'r-Resûl*, Kahire, 1985.
- ŞEYH İNAYETULLAH, “İslam Öncesi Arap Düşüncesi” *İslâm Düşüncesi Tarihi* (Editör, Mian Muhammad Şerif) Çev: Kürşat Demirci, I-IV, İstanbul, 1990.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, I-X, Beyrut, 1989.
- TEVFİK BERRO, *Tarihü'l-Arabi'l-Kadîm*, Beyrut,1996.
- UMERÎ, Ekrem Ziya, *Medine Toplumunu*, (Çev:NurettinYıldız), İstanbul, 1988.
- VÂKİDÎ, Muhammed b. Ömer, *Futûhu's-Şam*, I-II, (Abdullatif Abdurrahman), Beyrut, 1997.
- WATT, W. Montgomery, *Kur'an'a Giriş* (çev. Süleyman Kalkan), Ankara, 2000.
- WELFESON, İsrail (Ebû Zueyb), *Tarihu'l-Yahûd fi Bilâdi'l-Arab fi'l-Cahiliyye ve Sadri'l-İslâm*, Kahire, 1927.
- WELHAUSEN, Inlius, *İslâmiyet'in En Eski Tarihine Giriş*, (Çev. Fikret Işıltan), İstanbul, 1960.
- YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Yakub b, Cafer b. Vehb b.Vadîh, *Tarihü'l-Yakubî*, I-II, Beyrut (trz).
- YA'KÛT, el-HAMEVÎ, Yakût b. Abdillâh er-Rumî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Beyrut, 1986.
- YILDIRIM, Recep, *Önasya Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir, 1996.
- ZEBÎDÎ, Muhammed Murtazâ el-Hüseyinî el-Vâsîfî, *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2005 15 (1)

XXII, Beyrut, 1994.

ZEBÎDÎ, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*,(trc: Ahmed Naim), I-XI, Ankara, 1974.